

Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta
Katedra české literatury

Diplomová práce

**Pojetí vztahů mezi mužem a ženou v mravněvýchovném prozaickém
cyklu Šimona Lomnického z Budče**

**Cinception of the relationship between man and woman in the morally
formative prosaic cycle written by Šimon Lomnický from Budeč**

Vedoucí práce: PhDr. Miloš Sládek, Ph.D.

Autorka: Bc. Petra Bednaříková

Bydliště: Hošťálková 567, 756 22 Hošťálková

Obor studia: ČJ – ZSV

Typ studia: prezenční

Rok dokončení: 2014

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a elektronická verze práce je totožná s tištěnou.

Místo vypracování:

Datum:

Podpis:

Poděkování

Ráda bych touto cestou poděkovala PhDr. Miloši Sládkovi, Ph.D. za jeho ochotu, trpělivost, cenné rady a připomínky.

Poděkování patří také mé rodině a přátelům.

Obsah

Úvod	6
1. Šimon Lomnický z Budče	7
2. Druhý život Šimona Lomnického z Budče	13
3. Dílo	26
3.1 Mravněvýchovní prozaický cyklus	31
3.1.1 Kupidova střela.....	41
4. Exempla	47
4. 1 Exempla v kontextu mravněvýchového cyklu Šimona Lomnického	50
4. 2 Exempla z pohledu Kupidovy střely	59
5. Dobové pojetí sexuality	60
6. Pojetí vztahů mezi mužem a ženou (Kupidova střela)	62
6. 1 Manželství	62
6.2 Incest	64
6. 3 Sodomský hřích.....	68
6. 4 Pomsta.....	70
6.5 Obraz ženy	71
6. 5. 1 Nevěstky.....	72
6. 5. 2 Baba svodnice.....	74
6. 5. 3 Cizoložnice	76
6. 5. 4 Žena svádějící.....	77

6. 6 Obraz muže	79
6. 6. 1 Muž jako viník smilstva	80
6. 6. 2 Hříšní starci a svatí	81
6. 6. 3 Muži porušující panny (i ty Pánu Bohu snoubené).....	84
Závěr	88
Seznam použitých zdrojů	91
Přílohy	95
Abstrakt.....	100
Klíčová slova	101

Úvod

Rozsáhlé dílo Šimona Lomnického z Budče, autora přelomu 16. a 17. století, bylo vždy posuzováno na pozadí jeho životních peripetií, které zejména na sklonku života byly rozporuplné. To zastínilo jeho jedinečnost, jíž dosáhl především v oblíbeném žánru předbělohorského období, v mravokárné próze. Žádný jiný autor už tak rozsáhlý a ucelený cyklus nevytvořil. Přesto mu dodnes není věnována taková pozornost, jakou by si zasloužil, stále například chybí ucelená monografie, která by objektivně podávala informace o jeho životě a díle.

Pro potřeby této diplomové práce jsme vybrali spis *Kupidova střela*, v němž se pokusíme analyzovat podoby vztahů mezi mužem a ženou. Nejprve však nastíníme Lomnického život, jeho odlišné přijetí dobovou kritikou a přetrvávající nejednoznačnost při zařazení jeho díla k určitému směru. Poté představíme jeho tvorbu, která je výjimečná nejen rozsahem, ale i žánrovou rozmanitostí. Lomnický ve svých dílech hojně zařazuje exempla, se kterými budeme tedy pracovat, proto tento termín vymezíme a ve zkratce pojednáme o vývoji exemplů. Blíže se pak zaměříme na exempla použitá v mravněvýchovném cyklu. Ta nám pomohou odhalit schémata jednotlivých postav a vztahů mezi nimi. Pro celkové dokreslení podáme také stručný pohled na dobovou sexualitu.

1. Šimon Lomnický z Budče

Portrét viz příloha č. 1.

Šimon Lomnický z Budče, označován též jako Lomnicenus, Lomnicus, Lomnicki, Ptocheus, Žebrák,¹ se narodil roku 1552 v katolické poddanské rodině v Lomnici nad Lužnicí. Byl synem Jana – nazývaného Chodeček (stč. chodec = žebrák, řec. žebrák = ptocheus),² aby se odlišil od sousedů stejného jména.³ Základní školu pravděpodobně navštěvoval v Lomnici. Poté studoval na katolických latinských školách v Krumlově a v Třeboni. Finance mu v tomto období studií poskytoval Vilém z Rožmberka, který „zvláště přál zpěvu a hudbě.“⁴ Lomnického hudební talent ho zaujal natolik, že se rozhodl jej tímto způsobem podpořit. Dále Lomnický navštěvoval jezuitské gymnázium v Jindřichově Hradci, kde byl opět finančně podporován, tentokrát Adamem z Hradce.⁵ Na studiích si osvojil a oblíbil latinu a seznámil se také s řečtinou.⁶

Roku 1573 mu bylo zajištěno místo učitele na jindřichohradeckém panství v Kardašově Řečici – i zde byl jeho mecenášem Adam z Hradce. Toto povolání vykonával zřejmě se zájmem, jelikož ostatní učitelé té doby

¹ TRUHLÁŘ, Antonín – HRDINA, Karel a kol. *Rukověť humanistického básnictví (v Čechách a na Moravě)*. 3. díl, K-M. Praha: Academia, 1969, s. 207.

² *Ottův slovník naučný nové doby*. Dodatky k velikému Ottovu slovníku naučnému. Díl 3., sv. 2. Praha: J. Otto, 1935, s. 1277.

³ KRČ, Jakub. Malý portrét Šimona Lomnického z Budče. In LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětský rápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 445.

⁴ MAREŠ, František. Rožmberská kapela. *Časopis Musea Království českého*, 1894. In PRAŽÁK, Emil. *Šimon Ptocheus Lomnický a otázka jeho zjevu: příspěvky k dějinám literatury doby rudolfínské*. Praha, 1950. Disertační práce. Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, s. 47.

⁵ PRAŽÁK, Emil. *Šimon Ptocheus Lomnický a otázka jeho zjevu: příspěvky k dějinám literatury doby rudolfínské*. Praha, 1950. Disertační práce. Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, s. 47.

⁶ Tamtéž, s. 49.

byli přelétaví a lehkomyšní, kdežto on v této profesi setrval plných sedm let.⁷ Během té doby se oženil s Barborou (dcera sedláka Mikuláše Vávry), pravděpodobně se svatba konala v roce 1577 či 1578.⁸ Roku 1580 mu vychází první dílo *Písně nové*, které věnoval Vilému z Rožmberka, čímž si získal jeho náklonnost. Lomnický tedy od roku 1581 pracoval v Třeboni v rožmberských službách jako písař. Toto povolání však brzy, konkrétně roku 1582, vyměnil za post správce pivovaru v Lomnici.⁹

Během 80. let s manželkou zdědili hostinec v Ševětíně u Českých Budějovic, jenž se nacházel na výnosné obchodní cestě Linec-Praha. Hostinec, který byl nazýván *Apud latinum hospitem* (*U latinského hospodáře*), se stal brzy vyhledávanou a oblíbenou zastávkou (prý mezi hosty byli i pražští arcibiskupové a členové císařské rodiny), kde si Lomnického pro jeho schopnost cokoli pohotově zveršovat vážilo i panstvo.¹⁰ Zde také získal přezdívku „latinský šenkýř“ a většinu svých literárních děl tvořil právě v Ševětíně.¹¹ Lomnický skupoval okolní statky, čímž úspěšně rozšiřoval svůj majetek. Do poloviny 90. let plnil v Ševětíně také funkci rychtáře.¹²

⁷ WINTER, Zikmund. Život a učení na partikulárních školách v Čechách. Praha, 1901. In PRAŽÁK, Emil. *Šimon Ptocheus Lomnický a otázka jeho zjevu: příspěvky k dějinám literatury doby rudolfínské*. Praha, 1950. Disertační práce. Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, s. 49.

⁸ PRAŽÁK, Emil. *Šimon Ptocheus Lomnický a otázka jeho zjevu: příspěvky k dějinám literatury doby rudolfínské*. Praha, 1950. Disertační práce. Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, s. 49.

⁹ Tamtéž, s. 54.

¹⁰ KRČ, Jakub. Malý portrét Šimona Lomnického z Budče. In LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětský řápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 446.

¹¹ ŠTASTNÝ, Radko. *Čeští spisovatelé deseti století*. Praha: HQ Kontakt, 2001, s. 233

¹² KRČ, Jakub. Malý portrét Šimona Lomnického z Budče. In LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětský řápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 446.

Spisy často dedikoval významným osobnostem (pánům z Rožmberka, z Hradce, Šternberka a jiným světským i duchovním velmožům,¹³ např. Petru Vokovi, Adamovi z Hradce, Makovskému z Makova, Homutovi z Harasova, Štefanovi z Donína, Michnovi)¹⁴ k různým událostem (slavnosti, jmeniny, narozeniny, křtiny, svatby, pohřby, vojenská tažení), čímž si získal v těchto kruzích oblibu a náklonnost. To dokládá i dopis Petra Voka z Rožmberka (objevený Annou Kubíkovou) adresovaný Marianě Tošanské, kde Vok oroduje za vdovce Lomnického, který by si rád vzal její dceru.¹⁵ Dokonce byl 21. 3. 1594 na Pražském hradě obdařen císařem Rudolfem II. erbem,¹⁶ povýšil tedy do šlechtického stavu a získal přídomek z Budče.¹⁷ Taktéž měl být prý povýšen na dvorního básníka a získat finanční ohodnocení v podobě ročního platu.¹⁸ Císaři, o kterém se traduje, že měl zálibu v erotickém umění, se prý zalíbila *Kupidova střela* (1590) natolik, že ji

¹³ RIEGER, František Ladislav. *Slovník naučný*. 4. díl. Praha: 1865, I. L. Kober, s. 1383.

¹⁴ *Masarykův slovník naučný*. Díl IV. Lidová encyklopedie všeobecných vědomostí. Praha: Československý Kompas, 1929, s. 542.

¹⁵ KRČ, Jakub. Malý portrét Šimona Lomnického z Budče. In LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětský rápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 446.

¹⁶ Popis erbu: „Štít v půli napříč rozdělený, svrchní polovice bílé neb stříbrné a spodní červené neb rubínové barvy, na níž tři stinky též červené barvy způsobem zdi se spatřují; nad štítem kolčí helm a okolo něho přikryvadla neboližto fafrňochy červené a černé barvy s obou stran dolů potažené visí; nad tím nadevším koruna zlatá královská, na níž ochechule mořská, mající vlasy na hlavě žluté neb zlaté barvy, až po pás stojí, držící v pravé ruce pět klasův pšeničných žluté neb zlaté barvy, ocas pak její bílé barvy skrze korunu a helm dolů až do svrchní polovice štítu proniká“ In RISS, Josef. Šimon Lomnický z Budče. *Časopis Musea Království českého*. Praha: 1863, roč. 37, s. 65.

¹⁷ TRUHLÁŘ, Antonín – HRDINA, Karel a kol. *Rukověť humanistického básnictví (v Čechách a na Moravě)*. 3. díl, K-M. Praha: Academia, 1969, s. 208.

¹⁸ Povýšení na dvorního básníka a obdaření ročním platem však např. Riss popírá. Usuzuje tak z Lomnického básně („Šimonovo rýmování / Ponížené děkování, / Vděčnosti dokazování / Za svůj erb obdarování, / Císaři, králi slavnému, / A Rudolfovi Druhému, / Ačkoliv pak již mrtvému, / Však ctné památky hodnému.“), kde ziskuchtivý básník nic takového neuvedl. In RISS, Josef. Šimon Lomnický z Budče. *Časopis Musea Království českého*. Praha: 1863, roč. 37, s. 66.

chtěl tímto způsobem náležitě ocenit. Dle Vlčka si ale Lomnický erb a přídomek vysloužil nejen *Kupidovou střelou*, ale i *Naučením mladému hospodáři* (1586).¹⁹ Ve stejném roce, tedy 1594, si Lomnický nechal vyrýt podobiznu, kterou použil nejprve ve svém kancionálu, později i v jiných knihách.²⁰

Koncem 90. let však musí čelit i smutným událostem - umírá mu manželka i jeho mecenáši (postupně Vilém z Rožmberka, Adam z Hradce, Jáchym Oldřich z Hradce, Petr Vok z Rožmberka atd.). O jeho druhé manželce, mladičké Dorotě, nic nevíme.²¹ V dubnu 1618 jeho obydlí v Ševětíně zasáhl požár a přišel o veškerý majetek. Stejná katastrofa postihla i jeho sousedy. Brzy poté vpadla císařská vojska do jižních Čech, což Lomnického spolu s manželkou donutilo k útěku do Prahy. Zde se do té doby věrný katolík přiklonil na stranu protihabsburského povstání nekatolických stavů. Po bitvě na Bílé hoře upadl u katolíků v nemilost, i když se jim stále snažil naklonit. Pravděpodobně zemřel v Praze roku 1622 či 1623 v chudobě a zapomenutí. Bližší informace o jeho smrti se nedochovaly, ale zřejmě žil v bídě a konec svého života byl nucen i s manželkou dožít v domě novoměstského souseda Jana Sferina.²²

Jak píše Jakub Krč, „poslední etapa Lomnického života je spojena s množstvím nejasností a omylů.“²³ Tradují se historky o žebrání na

¹⁹ VLČEK, Jaroslav. *Dějiny české literatury*. Praha: Československý spisovatel, 1951, s. 453.

²⁰ JIREČEK, Josef. *Dějiny literatury české*. Díl I, Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. věku. Svazek I. Praha: Nákladem B. Tempského, 1875, s. 461.

²¹ KRČ, Jakub. Malý portrét Šimona Lomnického z Budče. In LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětský řápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 447.

²² RIEGER, František Ladislav. *Slovník naučný*. 4. díl. Praha: 1865, I. L. Kober, s. 1384.

²³ KRČ, Jakub. Malý portrét Šimona Lomnického z Budče. In LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětský řápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 448.

Pražském mostě,²⁴ o sto ranách holí,²⁵ které měl dostat za odpověď císaři Ferdinandovi, dále prý v dopise drze žádal Lichtensteina o dům po jednom z popravených rebelů a také údajně napsal hanopis *Exekucí aneb vykonání výpovědi a ortele nad rebely*. Autorství dopisu i básně sice již bylo vyvráceno, ale i přesto tato poslední fáze života zastiňuje celé dílo Lomnického.²⁶

Lomnický měl celkem tři děti. Syny Jana (nejstarší) a Antonína Zbyhněva (nejmladší) dal „vycvičiti v umění literární.“²⁷ Jan byl ve službách Adama ze Šternberka a Karla z Dubé, Antonín byl ve službách Viléma Slavaty.²⁸ Poté se Jan věnoval hospodářství, zatímco Antonín nabyl učeného vzdělání a jeho latinské básně byly přidány k otcovým spisům.²⁹ Třetím potomkem byla dcera Potenciana, o té však mnoho nevíme, pouze to, že byla druhorozeným dítětem.³⁰ Nedlouho po otcově smrti (konkrétně

²⁴ Odtud by se mohlo zdát, že pochází jeho jméno Žebrák. Je to ovšem omyl, sám Lomnický se k stáru psal po otci Janů. Původ jména Žebrák jsme vysvětlili již výše. Dalším vyvrácením této domněnky je fakt, že Lomnický se takto podepisoval i v dobách, kdy byl na vrcholu své slávy.

²⁵ Ti, kteří se vzbouřili proti králi Ferdinandovi, byli vyšetřováni a později sepsáni na seznam odsouzených, kde se ovšem jméno Lomnického nevyskytuje. In RISS, Josef. Šimon Lomnický z Budče. *Časopis Musea Království českého*. Praha: 1863, roč. 37, s. 71.

²⁶ KRČ, Jakub. Malý portrét Šimona Lomnického z Budče. In LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětský rápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 448.

²⁷ RIEGER, František Ladislav. *Slovník naučný*. 4. díl. Praha: 1865, I. L. Kober, s. 1383.

²⁸ KRČ, Jakub. Malý portrét Šimona Lomnického z Budče. In LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětský rápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 447.

²⁹ JIREČEK, Josef. *Dějiny literatury české*. Díl I, Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. věku. Svazek I. Praha: Nákladem B. Tempského, 1875, s. 462.

³⁰ PRAŽÁK, Emil. *Šimon Ptocheus Lomnický a otázka jeho zjevu: příspěvky k dějinám literatury doby rudolfínské*. Praha, 1950. Disertační práce. Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, s. 54–55.

roku 1630) prodal Antonín zpustlé hospodářství v Ševětíně za 300 kop
grošů.³¹

³¹ FLAJŠHANS, Václav. *Písemnictví české slovem i obrazem od nejdávnějších dob až po naše časy*. Praha: Grosman a Svoboda. 1901, s. 363.

2. Druhý život Šimona Lomnického z Budče

Lomnický se stal předmětem mnoha článků, statí, dokonce i řady pokusů o umělecké zpracování jeho života.³² Pohledy různých autorů se však mnohdy značně liší, názory na Šimona Lomnického i na jeho dílo pozoruhodně oscilují mezi naprostým odmítnutím a naopak nesmírnou chválou, až přeceňováním.

Jako první přijal pozitivně Lomnického literární počiny už Bohuslav Balbín ve svém díle *Bohemia docta* (1777).³³ Vyzdvihuje Lomnického básnické nadání a také poukazuje na jeho spojitost s Rožmberky, kterým často věnoval své spisy. Ti se pak měli u Rudolfa II. přimluvit za udělení šlechtického titulu právě Lomnickému. Dokonce byl zařazen do pokračování *Jöchrova Lexikonu* (1750)³⁴ a považován za národního génia.³⁵

V období obrození v souvislosti se snahou zdůraznit důležitost naší literatury byl jeho význam přeceňován. Jan Alois Hanke z Hankenštejna v první obraně českého jazyka a národa (1783) zařadil Lomnického mezi největší evropské spisovatele, jež píší národním jazykem. Lomnický se tak ocitl např. vedle těchto velikánů: Homéra, Cicerona, Rousseaua, Voltaira. Z Čechů se této pocty v první obraně dostalo už jen Dalimilovi. I Václav Thám ho neopomněl zmínit v předmluvě k *Básním v řeči vázané* (1785) a ve své *Obraně jazyka českého* (1783). O Lomnickém psal jako

³² např. HEJL, Vilém. *Zásada sporu*. Toronto: Sixty-Eight Publishers, 1979.

³³ PRAŽÁK, Emil. *Šimon Ptocheus Lomnický a otázka jeho zjevu: příspěvky k dějinám literatury doby rudolfínské*. Praha, 1950. Disertační práce. Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, s. 6.

³⁴ VOIT, Petr. *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravněvýchovné prózy*. Praha: Karolinum, 1991, s. 7–8.

³⁵ KRČ, Jakub. Kam ďábel nemůže, tak babu pošle. Baba svodnice v exemplech Šimona Lomnického z Budče. *Souvislosti*. Praha: 1997, č. 1.

o „zpěvomluvcí“ zapovězeném katolickou barokní cenzurou a o autorovi slavné minulosti, který má sloužit jako předmět hrdosti a motivace k nové tvorbě. Dobrovský ve svém díle *Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur (Dějiny českého jazyka a literatury, 1792)* byl již umírněnější – Lomnického označil pouze za jednoho „z nejmladších básníků“ a o jeho tvorbě dokonce hovořil jen jako o „vyrábění“. Oblibu Lomnického v období obrození také dokazuje snaha o zpřístupnění jeho díla, např. Kramerius vydal nejoblíbenější skladbu Lomnického – *Naučení mladému hospodáři*. Dále Jan Hýbl na počátku 20. let 19. století otiskl v *Rozmanitostech* úryvek *Kupidovy střely*.³⁶

Obrozenští preromantici a romantici Lomnického považovali za mučedníka a oběť pobělohorské brutální politické moci. František Palacký v nevydaném díle o dějinách české literatury³⁷ uvádí Lomnického jako prvního a posledního korunovaného českého básníka. Dále zmiňuje, že v šedesáti byl potrestán za vlasteneckou poezii sto ranami holí. Zmrzačený byl pak odnesen a žebral na Pražském mostě.³⁸ Tato legenda o národním trpiteli byla v první polovině 19. století neskutečně emociálně účinná a měla velkou propagační sílu. Karel Hynek Mácha Lomnického hodnotil pozitivně jako autora i jako člověka, dokonce ho chtěl uvést (do své tragedie o Bedřichu Falckém) jako kladnou dramatickou postavu zosobňující velikost i tragiku starší české poezie. Inspirací byla i pro

³⁶ STICH, Alexandr. *Kupido, incest a pomsta (Něco o Šimonu Lomnickém z Budče)*. *Souvislosti*. Praha: 2001, č. 1.

³⁷ PALACKÝ, František – MACHÁČEK, Simeon Karel. *Dějiny české slovesnosti*. vyd. KRÁLÍK, Oldřich a SKALIČKA, Jiří. Ostrava: Profil, 1968, s. 117.

³⁸ Výtvarné zpracování této látky viz příloha č. 2.

generaci mladých májovců. Jan Neruda mu věnoval báseň v *Knize veršů* (1858).³⁹

Těmito pozitivními slovy se k Lomnickému vyjádřil životopisec žurnalista, kulturní historik a autor historických románů Josef Svátek v *Časopise Musea Království českého* (1860): „Lomnický nejen úplně řeči své mateřské se zmocnil, ale i zvláště v rýmování takové zběhlosti nabyl, že se mu v ohledu tomto, co se zvučného a nehledaného rýmu týká, málo který ze současníkův jeho vyrovnati může.“⁴⁰ Záporně se však staví k jeho dedikacím, které hodnotí jako promyšlený způsob získávání financí: „Ano v některých spisech vztahuje se dedikace dokona až k desíti i více osobám, [...] neboť vycházel Lomnický od přesvědčení toho, že dá aspoň jeden z mecenášů bezděčných, nedá-li druhý neb třetí. Tato hamižnost a neodůvodněné shrabování statku jest velkou skvrnou na charakteru Lomnického.“⁴¹ Svátek však vzápětí dodává: „Budiž ale počínání toto jakkoli povržení hodné, Lomnického omlouvá přece tehdejší doba a plovat' on jen s proudem všeobecným.“⁴² Na tento článek navazuje o tři roky později Josef Riss, který se (taktéž v *Časopise Musea Království českého*) snažil podat nové údaje o životě i díle Lomnického.⁴³ Riss hned v úvodu zmiňuje, že se jeho názory se Svátkovými v mnohém rozcházejí. Často také uvádí Svátkovy nepřesnosti na pravou míru. Lomnického příležitostné básně hodnotí jako plané, dokonce jeho tvorbu ze sklonku života staví na

³⁹ STICH, Alexandr. Kupido, incest a pomsta (Něco o Šimonu Lomnickém z Budče). *Souvislosti*. Praha: 2001, č. 1.

⁴⁰ SVÁTEK, Josef. Šimon Lomnický z Budče, jeho věk a literární působení. *Časopis Musea Království českého*. Praha: 1860, roč. 34, s. 345.

⁴¹ Tamtéž, s. 358.

⁴² Tamtéž, s. 359.

⁴³ RISS, Josef. Šimon Lomnický z Budče. *Časopis Musea Království českého*. Praha: 1863, roč. 37, s. 58–76.

úroveň písni jarmarečních.⁴⁴ Celkově se k jeho tvorbě vyjadřuje takto: „Všecky písne Lomnického [...] jsou vesměs jako na jedno brdo dělány: všudy táž prázdnota, jalovost a rozvláčnost, nikde básnického vzletu a nadšení. Jsou to holé skořepiny beze všeho jádra. [...] Tolikéž platí i o spisech jeho prosaických.“⁴⁵ A dodává, že přesto byl ve své době oblíben a hojně čten, což jen dokazuje naprostý zánik vkusu na konci 16. a na počátku 17. století. Poslední věta tohoto článku o Lomnickém zní: „Básníkem nebyl nikdy.“⁴⁶ Rissův článek začíná vlnu negativních soudů o životě i díle Lomnického. Dle Emila Pražáka byl Lomnický i jeho dílo na přelomu 19. a 20. století zcela odsouzen. Pozornost mu začala být opět věnována až ve 30. letech, a to díky zájmu o barokní kulturu.⁴⁷

Záporný názor projeví rok po sobě i František Ladislav Rieger a Karel Sabina. V Riegrově *Slovníku naučném* (1865) Antonín Rybička doslova píše: „Cokoliv Lomnický psal a skládal, vše to dělal běžně a povrchně; prosaičtí spisové jeho jsou z větší části překlady z jazyků cizích [...], co se týče prací jeho v řeči vázané psaných, tyť jsou téměř všechny na jedno brdo dělané, rozvláčné, jalové, všelikého vzletu a ducha básnického prosté, pouhá rýmovaná próza; pročež nelze také jmenovati Lomnického básníkem [...]. Že se nicméně pracím Lomnického dostávalo nemalé pochvaly u velké části tehdejšího čtenářstva, anobrž, že se někteří z vrstevníkův jeho nerozpakovali, nazývati jej i českým Ovidiem, vše to nelze přičítati jich ceně vnitřní, alebrž jest toliko smutný důkaz úplného

⁴⁴ RISS, Josef. Šimon Lomnický z Budče. *Časopis Musea Království českého*. Praha: 1863, roč. 37, s. 61, 72.

⁴⁵ Tamtéž, s. 73.

⁴⁶ Tamtéž, s. 76.

⁴⁷ PRAŽÁK, Emil. O mravně výchovné próze Šimona Lomnického. In *Příspěvky k dějinám starší české literatury*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1958, s. 205.

nedostatku krasochuti času onoho, ačkoliv i tehdáž nescházelo osob, jež je dosti jízlivě posuzovaly a naříkaly, tak že se Lomnický nejednou v předmluvách svých proti utrhavým pomluvačům a posměvačům ohražovati a pod křídla mocných mecenášů se utíkat nucena viděl. Co se týče mravní povahy Lomnického [...] byl člověk obojetný, nestálý, jenž dobře uměl plášť po větru točiti, jednaje takto docela naopak heslu svému: *Upřímně myslí, mluv a čiň, co ústa mluví, srdcem miň*, nad to ješitný a ctižádostivý, k čemuž ukazuje mimo jiné i to, že kdykoliv nějaký spisek svůj vydával, k němu vždy také poprsí své, vavřínem ověčené, a erb svůj přitisknouti neopomenul.⁴⁸ Karel Sabina pak v *Dějepisú literatury československé staré a střední doby* (1866) vytýká Lomnickému zejména malou původnost a malou živost.⁴⁹

Václav Flajšhans hodnotí Lomnického verše jako „chatrné rýmovačky, slabé úpravou a nicotného, ba mnohdy nízkého obsahu a myšlének.“ V zápětí však dodává, že „takové je celé tehdejší básnictví; Lomnický sice nevyčníká mezi těmito rýmaři zvlášť, ale také nezůstává za žádným pozadu. Veršovníci ostatní, jako Karolides, Jičinský, Mouřenín, Záhrobský aj. vydávají jen tytéž nechutné rýmovačky, jako Lomnický sám. [...] Poněkud lepší bylo prstonárodní básnictví, jež však proti starším dobám zase značně pokleslo.“⁵⁰

Výše zmíněné tvrzení Emila Pražáka však do jisté míry popírá dobový regionální tisk z roku 1905 – konkrétně *Jihočeské listy* (vydávané

⁴⁸ RIEGER, František Ladislav. *Slovník naučný*. 4. díl. Praha: 1865, I. L. Kober, s. 1384.

⁴⁹ STICH, Alexandr. Kupido, incest a pomsta (Něco o Šimonu Lomnickém z Budče). *Souvislosti*. Praha: 2001, č. 1.

⁵⁰ FLAJŠHANS, Václav. *Písemnictví české slovem i obrazem od nejdávnějších dob až po naše časy*. Praha: Grosman a Svoboda. 1901, s. 363–364.

v Českých Budějovicích), kde jsou ve feuilletonu úryvky z mravoučných spisů Lomnického a kde je doslova psáno: „Spisy Šimona Lomnického jako pramen ke kulturním a sociálním dějinám jihočeských 16. století.“⁵¹ Dále pozitivní regionální ohlas dokazuje slavnostní odhalení pamětní desky Šimona Lomnického z Budče v Ševětíně u Českých Budějovic⁵² dne 11. srpna 1907. K této příležitosti byla v brožurách vydána i řeč Františka Miroslava Čapka, kterou autoři článku doporučovali všem ke koupi, jelikož „v řeči své vyvrátil pan řečník četné i ve vědeckých spisech klamně dosud publikované nesprávnosti a historickými podklady je opodstatnil, takže dnes soud o Lomnickém vyzní zajisté jinak, než dosud se dělo.“⁵³ František Miroslav Čapek „po stránce literární vyzvedl jeho spisy, které snažily se učiti mravnosti (té doby značně zanedbané), které v době všeobecného úpadku vkusu a umění vyznačovaly se nejenom jistou formální vyspělostí a břitkými době odpozorovanými narážkami, ale které jsou až podnes nepřeborným zdrojem kulturního studia doby, pokladnicí středočeských úsloví a hlavně pořekadel, citátů a forem, zkrátka cenným příspěvkem pro jazykový slovník středověké češtiny.“⁵⁴

Více negativistický je příspěvek v *Národní politice*,⁵⁵ kde se píše: „Postava Šimona Lomnického není zrovna sympatická dnešní generaci, neboť nebude sloužit nikdy vzorem rozhodného a ujasněného charakteru, který má býti přece vždy jednou z prvních a základních podmínek

⁵¹ *Jihočeské listy*. České Budějovice, 1905, roč. XI, č. 97, s. 2-3.; *Jihočeské listy*. České Budějovice, 1905, roč. XI, č. 99, s. 2-4.

⁵² Viz příloha č. 3.

⁵³ Literární archiv Památníku národního písemnictví Praha, fond Čapek František M., výstřižky, Šimon Lomnický z Budče – články o jeho životě a díle, 1907, s. 591.

⁵⁴ *Národní politika*. Praha, 1907, roč. XXV, č. 223, s. 2.

⁵⁵ Nejedná se už o regionální tisk z jižních Čech, *Národní politika* byla vydávána v Praze.

umravňujícího lidstva. Proto bylo také s mnohých stran dosti skepticky pohlíženo k chystané slavnosti z obav, která s povahou a významem velikých našich géniů, jež stejně oslavujeme, nemá mnoho společného. [...] Jeho povaha, až na onu chorobnou samolibost v získávání přízně mocných, nejeví až posud zvláště něco odporného, pohlížíme-li na ni omluvnými brejlemi tehdejší doby. Radikální, ošklivý obrat stal se však s Lomnickým po pádu českých stavů a po zapuzení „zimního krále“ Bedřicha II. Falckého, když vítězný císař Ferdinand II. podepsal krutou popravu českých pánů na Staroměstském náměstí (21. června 1621). Neboť tentýž Lomnický, který zmíněnému Bedřichu Falckému a stavům napsal nadšené příležitostné básně oslavné, rázem po jejich pádu obrátil a psal stejně nadšené příležitostné básně vítěznému Ferdinandovi, ve kterých dokonce i oslavoval krvavou Ferdinandovu exekuci. Toť ovšem fakt, před kterým se nedají shovívavě zahmuřovati oči.⁵⁶

Jaroslav Vlček v dobovém duchu Lomnického charakterizuje těmito slovy: „Psavec povrchní, a lehkonožý, bezkarakterní literární obojetník, rýmař řemeslný a bezduchý, který za všech okolností všem psal o všem, aby co možná nejvíce vyhověl, zalíbil se a sobě prospěl.“⁵⁷ V hanění pokračuje Jaroslav Vlček i při hodnocení některých děl, např. *Písně nové* jsou dle něj „pokrytecky přesládlá kniha“, negativně komentuje i Lomnického příležitostné projevy, taktéž *Krátké naučení mladému hospodáři*, které označil za plagiát, a dodává, že to málo, co vychází z Lomnického hlavy, je „vždy neomalené a triviální“. Vlčkově kritice neunikla ani *Kupidova střela*, jež ač mravokárný spis, „spíše ke kárané

⁵⁶ *Národní politika*. Praha, 1907, roč. XXV, č. 223, s. 1.

⁵⁷ VLČEK, Jaroslav. *Dějiny české literatury I*. Praha: Československý spisovatel, 1951, s. 451–452.

neřesti ukazuje a přivádí“, což je prý podobný postup jako v pozdějším spise *Tobolka zlatá*, který je zaměřen proti lakomství, ale její autor je dle Jaroslava Vlčka paradoxně „notorický mamonář a lichvář“. Stejným jazykem hodnotí i pozdější spisy, jako např. *Kancionál aneb písně nové historické na dni obzvláštní svátečný*, *Filosofický život*, *Pejcha života*, které vidí jako „bezduché a vodnaté“. V závěru Jaroslav Vlček barvitě popisuje Lomnického přeběhnutí od katolíků k protestantům a zase zpátky – doslova ho nazývá „literárním obojetníkem“.⁵⁸ Z tohoto Vlčkova soudu vychází i Herbenův negativistický postoj k Lomnickému, který vyjádřil ve feuilletonu „*Národní hrdina český*“, kde Lomnického charakterizuje jako „podlého člověka, hastroše v básnické říze, psí povahu“.⁵⁹ V duchu Vlčkovy kritiky pokračuje i *Masarykův slovník naučný*, kde je Lomnický hodnocen jako „básník nevalný formálně, chatrný i myšlenkou, leckdy drsnou, až hrubou.“⁶⁰ Arne Novák sice poukazuje na oblíbenost jeho textů, zároveň však kriticky podotýká, že „humanistickou učenost mísí s lidovou vulgárností, moralisuje a omezuje často své veršovnické umění na pouhé počítání slabik a chatrné někdy rýmy.“⁶¹

V devatenáctém a ještě zpočátku dvacátého století byla tvorba Lomnického zkoumána „nehistoricky jako literární zjev živořící na periférii

⁵⁸ VLČEK, Jaroslav. *Dějiny české literatury I*. Praha: Československý spisovatel, 1951, s. 452–454.

⁵⁹ HERBEN, Jan. *Národní hrdina český*. *Čas*, 1907, č. 211. In JAKUBEC, Jan. *Dějiny literatury české*. I. díl, Od nejstarších dob do probuzení politického. Praha: Jan Laichter, 1911, s. 89.

⁶⁰ *Masarykův slovník naučný*. Díl IV. Lidová encyklopedie všeobecných vědomostí. Praha: Československý kompas, 1929, s. 542.

⁶¹ NOVÁK, Arne. *Stručné dějiny literatury české*. Olomouc: R. Promberger: 1946, s. 79.

národního humanismu.“⁶² Až Jakubcovy *Dějiny literatury české* se na Lomnického a jeho dílo začínají dívat jinou optikou a snaží se o zachycení specifického rysu Lomnického tvorby – kvitují jeho užívání umění k lepším účelům: „do rýmů uváděl modlitby, evangelia a epištoly, aby katolíkům opatřil kancionály, obnovoval starší české hry dramatické nebo je překládal z latiny, zpracovával povídkovou tradici středověkou k účelům mravokárným, psal poučení dětem a podobně.“⁶³ Jinak řečeno, Jan Jakubec si všímá „adaptování starších látek a forem pro měšťanské publikum přelomu 16. a 17. století.“⁶⁴

Dále se tímto tématem podrobně zabýval Emil Pražák ve své disertační práci *Šimon Ptocheus Lomnický a otázka jeho zjevu: příspěvky k dějinám literatury doby rudolfínské* (1950). Později se k této práci vyjádřil současný literární historik Petr Voit, ten praví, že v ní nastal „přelom v hodnocení Lomnického-člověka i Lomnického-spisovatele. [...] Její přednost a inspirativní poslání spočívají v tom, že autor podrobil kritice všechny dostupné archívni a knižní prameny a očistil Lomnického od mylných či pseudovědeckých nánosů.“⁶⁵ Práce se bohužel dodnes nedočkala svého vydání.

Mukařovského *Dějiny české literatury* v kapitole *Rozkvět měšťanské literatury* (František Svejkovský) se ještě vyjadřují k mravněvýchovným spisům, kde prý „výpravné prvky vystoupily do popředí a strhovaly na sebe

⁶² VOIT, Petr. *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravněvýchovné prózy*. Praha: Karolinum, 1991, s. 8.

⁶³ JAKUBEC, Jan. *Dějiny literatury české*. I. díl, Od nejstarších dob do probuzení politického. Praha: Jan Laichter, 1911, s. 88.

⁶⁴ VOIT, Petr. *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravněvýchovné prózy*. Praha: Karolinum, 1991, s. 8.

⁶⁵ Tamtéž.

pozornost na újmu moralit.“⁶⁶ Ve zkratce připomíná některé Lomnického mravoučné spisy, překlady, kancionály, dramata v kontextu dalších děl vzniklých v dané době, ale už zde nenalezneme žádné negativní ani spekulativní poznámky.

Je jisté, že skutečný a realistický obraz o životě a tvorbě Lomnického již nesestavíme. Domníváme se však, že národní obrození značně nadhodnocovalo jeho význam, zatímco pozdější názor (myslíme tím celonárodní, vyjma jižních Čech, kde byli na Lomnického hrdí) byl zbytečně kritický. Mnozí literární historikové za největší podlost Lomnického považují zradu vůči katolíkům. Je komplikované hodnotit toto jednání, když neznáme detailněji jeho pohnutky. Možná byl Lomnický opravdu v tak těžké životní situaci, že neměl jiné východisko. Třeba se mu to samotnému přičilo. Možná však byl opravdu jen bezcharakterní obojetník, který se chtěl za každých okolností zalíbit a vytěžit z dané situace pro sebe co nejvíce. Zde se dostáváme na pole spekulativních domněnek, což však není naším cílem. Dále bylo Lomnickému vyčítáno jeho podbízení se vrchnosti. Mnozí ale vzápětí dodávají, že v dané době se nejedná o jev ojedinělý, např. i Petr Voit dokládá, že co se týče podbízení se, „všechny předmluvy (vyjma těch, které byly psány v psychické a hmotné krizi těsně před smrtí) se v ničem neliší od běžných zvyklostí předbělohorské doby.“⁶⁷ Je tedy nutné se dívat na Lomnického dílo v kontextu doby, v níž žil. Co však můžeme konstatovat s jistotou, je to, že Lomnický a jeho dílo budilo zájem (ať už negativní či pozitivní) již od svého počátku a rozhodně by neměl ani v dnešní době upadnout

⁶⁶ MUKAŘOVSKÝ, Jan. *Dějiny české literatury*. I. díl. Praha: 1959, Československá akademie věd, s. 351.

⁶⁷ VOIT, Petr. *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravně výchovné prózy*. Praha: Karolinum, 1991, s. 8.

v zapomnění. Jeho dílo je sugestivní a přitažlivé i pro dnešní čtenáře, navíc historikům může sloužit i jako pramen raně novověkého všedního života.

Další nejednotnost názorů panuje při zařazení Lomnického a jeho díla k určitému směru. Např. u Josefa Vašici⁶⁸ nalezneme poukazy k barokním rysům díla Lomnického, kdežto u Milana Kopecského už takto jednoznačné tvrzení nenajdeme. Ve svém dělení⁶⁹ řadí Lomnického do období „krize humanismu“ a říká, že Lomnický tvoří „na přechodu od popularizovaného humanismu k manýrismu a baroku. [...] Ryzost charakteru, na které si humanisté velmi zakládali, sice tezevitě proklamoval, ale vlastními činy znehodnocoval, jak dokazuje jeho aktivita v různých politických táborech v době kolem Bílé hory. I v tomto směru je krizovým jevem např. v porovnání s veleslavínovci. Částí své tvorby je jejich současníkem, ale jeho eklekticismus souzní lépe s tvorbou počátku 17. století.“⁷⁰

Ani současní autoři (Petr Voit, Jakub Krč, Alexandr Stich, Martin Gaži) zabývající se problematikou Lomnického života a díla se neshodují na konkrétním směru. Petr Voit se přiklání k zařazení Lomnického k barokním autorům. Určité predispozice k baroku vidí v Lomnického historicismu. Připouští však, že s otázkou baroknosti u Lomnického není možné vyrovnat se absolutně. Vylučuje ale dřívější zařazení Lomnického jako renesančního autora, protože minulá hodnocení vycházela spíše

⁶⁸ VAŠICA, Josef. *České literární baroko*. Praha: Vyšehrad, 1938.

⁶⁹ 1) Raný humanismus, 2) Koncepce národního humanismu a její realizace, 3) Synkretismus naukovosti a uměleckosti, 4) Zobecnění humanismu, 5) Popularizace humanismu, 6) Krize humanismu. In KOPECKÝ, Milan. *Český humanismus*. Praha: Melantrich, 1988.

⁷⁰ KOPECKÝ, Milan. *Český humanismus*. Praha: Melantrich, 1988, s. 217.

z faktů biografických, ne ze znalosti jeho díla.⁷¹ Lomnický sice vyrůstal na renesančním a humanistickém základu, ale dramatické historické události i osobní zážitky jeho tvorbu ovlivnily do takové míry, že myšlenková a stylistická rovina v jeho dílech má již rysy barokní.⁷²

K této problematice se vyjádřil i Jakub Krč. Lomnický je dle něj „středověký v tematice morálních prořesků i systematickým a hierarchizovaným uspořádáním látky; je však renesanční autorským podáním.“⁷³ Alexandr Stich ale tento „kompromis“ nepřipouští a tvrdí, že např. u *Kupidovy střely* jsou barokní rysy zcela evidentní.⁷⁴ „Baroknost vidíme např. v posouvání výrazu k pólu krajní naléhavé expresivity [...] v opozici k pólu vznešenosti a božství. – srov. např. když Lomnický překládá sentenci ‚Qui diligit ranam, ranam putat esse Dianam‘ dvojveším ‚Kdo miluje žábu, neb svini, mní ji být Dianou bohyní‘, kde místo protikladu originálu žába – Diana dospívá k rýmové dvojici svině – bohyně.“⁷⁵

Martin Gaži dokonce o Lomnickém hovoří jako o manýristickém autorovi.⁷⁶ Jeho „manýru“ Gaži vidí v užití jakési koláže, kdy mravoučnost plní jednotící funkci a „zaručuje, aby se celek plný odboček a jakoby samostatně jsoucích příběhových či výkladových jednotek nerozpadl.“ Dále zmiňuje Lomnického oslovení čtenářů, které mnohdy působí jako

⁷¹ VOIT, Petr. *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravně výchovné prózy*. Praha: Karolinum, 1991, s. 82.

⁷² Tamtéž, s. 82.

⁷³ KRČ, Jakub. Kam ďábel nemůže, tak babu pošle. *Souvislosti*. Praha: 1997, č. 2.

⁷⁴ STICH, Alexandr. Kupido, incest a pomsta (Něco o Šimonu Lomnickém z Budče). *Souvislosti*. Praha: 2001, č. 1.

⁷⁵ Tamtéž

⁷⁶ GAŽI, Martin. Manýristická učebnice mravů, sexuologie, psychologie a vyprávění. *Souvislosti*, Praha: 2001, č. 1, s. 214.

reklamní texty (říkají čtenáři, proč si koupit právě tuto knihu), upozorňuje na náhlé přechody z prózy do verše, poukazuje na fakt, že akcentovaným jástvím vybočuje „z rámců ostatní starší literatury“ a naráží na jeho „odvahu k otevřenosti, neprudérnosti při líčení lidské animality“.⁷⁷

U některých autorů není možné jednoznačné přiřazení k jednomu konkrétnímu směru. Výše zmíněný spor, zda je Lomnický renesanční, humanistický, manýristický či barokní autor, naznačuje, že stejně je tomu i v tomto případě. I tyto neshody jsou živým důkazem toho, že Lomnický byl a dodnes je předmětem zkoumání mnohých významných literátů a historiků – to ukazuje jeho velikost, ale současně i rozporuplnost.

⁷⁷ GAŽI, Martin. Manýristická učebnice mravů, sexuologie, psychologie a vyprávění. *Souvislosti*, Praha: 2001, č. 1, s. 214.

3. Dílo

Lomnického dílo je svým rozsahem a druhovým rozpětím (psal lyriku, epiku i drama) naprosto unikátní. *Průvodce po dějinách české literatury* Lomnického označuje za nejpłodnějšího česky píšícího básníka své doby. Porovnává ho s básnickým dílem Dačického,⁷⁸ které je celé shrnuto pouze do jediné knížky, zatímco dílo Lomnického bylo vydáno v několika knihách.⁷⁹ Josef Jireček se pokusil sepsat Lomnického literární počiny – celkem jich uvádí 42, tohle číslo však jistě není konečné.⁸⁰ Ani Petr Voit nešetří chválou: „Lomnický patří bezesporu k nejvýraznějším postavám předbělohorského literárního života. K jeho tvůrčí aktivitě [...] jen stěží nejdeme v domácí literatuře dostatečné odpovídající srovnání.“⁸¹ Sám Lomnický se podepisoval „poeta český“.⁸²

Rozsah díla svědčí o jeho tehdejší oblibě, kterou si jistě zasloužil i užíváním hovorového jazyka, používáním lidových rčení a přísloví, čímž se dostával blíže ke čtenářům. Jeho cílovými čtenáři byli totiž zejména prostí lidé (např. sedláci, děvečky a chudáci).⁸³ Důkazem jeho tehdejší popularity jsou i opakovaná vydání spisů, které byly mnohdy v krátkém čase rozprodány. Lomnický např. v dedikaci k druhému vydání *Tobolky zlaté* píše: „Knižka tato tak se v tom čase vůbec rozešla, že se jí jedné chvíle nelze bylo kdo doptati, i požádán jsem byl a nabádán [...], abych ji

⁷⁸ Mikuláš Dačický z Heslova (1955–1626).

⁷⁹ HRABÁK, Josef – JEŘÁBEK, Dušan – TICHÁ, Zdeňka. *Průvodce po dějinách české literatury*, Praha: Orbis, 1976, s. 119.

⁸⁰ JIREČEK, Josef. *Dějiny literatury české*. Díl I, Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. věku. Svazek I. Praha: Nákladem B. Tempského, 1875, s. 463–465.

⁸¹ VOIT, Petr. *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravněvýchovné prózy*. Praha: Karolinum, 1991, s. 7.

⁸² JAKUBEC, Jan. *Dějiny literatury české*. I. díl, Od nejstarších dob do probuzení politického. Praha: Jan Laichter, 1911, s. 88.

⁸³ VOIT, Petr. *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravněvýchovné prózy*. Praha: Karolinum, 1991, s. 14.

poznovu imprimovati dal a vůbec vydal.“⁸⁴ Největší část jeho tvorby tvoří mravoučné spisy, které jsou vždy soustředěny ke konkrétní otázce křesťanské morálky. Více se těmto spisům budeme věnovat v následující kapitole.

Jak jsme již naznačili, Lomnický byl nejen velmi plodným, ale i mnohostranným autorem. Nejprve se věnoval tvorbě duchovních písní (českých i latinských, některé opatřil dokonce nápěvem),⁸⁵ veršované epice a dramatické tvorbě, později mravně výchovným spisům, které psal od poloviny 80. let 16. století a které tvoří větší část jeho tvorby.⁸⁶ Také překládal – např. volně přeložil Burleyovy *Životy starých mudrců* s názvem *Filozofický život* (1595), dalším překladatelským počinem je *Instrukcí mladému hospodáři* (1586),⁸⁷ někdy také uváděn název *Krátké naučení mladému hospodáři*⁸⁸ či *Instrukcí aneb Krátké naučení hospodáři mladému*,⁸⁹ kde Lomnický využil své praktické hospodářské zkušenosti.

Je autorem jednoho z prvních raně novověkých bohemikálních katolických kancionálů, který nese název *Písně nové na evangelia svatá nedělní* (1580). Dle *Ottova slovníku naučného* zde najdeme „pouhé parafrase nedělních evangelií a žalmů, s rýmy přesto planými a hledanými;

⁸⁴ LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Tobolka zlatá*. In SVÁTEK, Josef. Šimon Lomnický z Budče, jeho věk a literární působení. *Časopis Musea Království českého*. Praha: 1860, roč. 34, s. 359.

⁸⁵ ŠTASTNÝ, Radko. *Čeští spisovatelé deseti století*. Praha: HQ Kontakt, 2001, s. 234.

⁸⁶ PRAŽÁK, Emil. O mravně výchovné próze Šimona Lomnického. In *Příspěvky k dějinám starší české literatury*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1958, s. 205–206.

⁸⁷ ŠTASTNÝ, Radko. *Čeští spisovatelé deseti století*. Praha: HQ Kontakt, 2001, s. 234.

⁸⁸ RIEGER, František Ladislav. *Slovník naučný*. 4. díl. Praha: 1865, I. L. Kober, s. 1384.

⁸⁹ PRAŽÁK, Emil. *Šimon Ptocheus Lomnický a otázka jeho zjevu: příspěvky k dějinám literatury doby rudolfínské*. Praha, 1950. Disertační práce. Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, s. 57.

zajímavé jsou tu jen počátky lidových písní světských a některé nápěvy.⁹⁰ Emil Pražák naopak dílo vyzdvihuje a spekuluje, zda se jedná o Lomnického první literární počín: „Je to dílo příliš rozsáhlé, příliš zralé a příliš smělé na prvotinu.“⁹¹ Tento názor se snaží dokázat i tvrzením, že Lomnický v předmluvě *Písní nových* nazývá Jiřího Melantricha, který mu kancionál vydal, „panem přítelem a otcem mně vždycky laskavě příznivým.“⁹² Z toho jest patrné, že se znali delší dobu, dokonce je možné, že u něj tiskl již dříve. Avšak předešlé počiny se bohužel nedochovaly.⁹³ Už v tomto díle jsou jednotlivé písně dedikovány významným osobnostem (např. Jakubu Krčínovi, což byl regent rožmberského panství a jeden z nejvýznamnějších českých rybníkářů), celý kancionál je pak věnován Vilémovi z Rožmberka, čímž si Lomnický získal jeho přízeň.⁹⁴ V tomto trendu dedikací pokračoval Lomnický i u děl následujících. V předmluvě Lomnický píše, „že písně tyto skládal na protiv a zamezení onomu množství hanebných, oplzlých a nestydatých písní, jakéž po domích a po ulicích mezi obecním lidem zpívati uslyšíš. Den po dni jich více přibývá, jedna hanebnější než druhá, a nemohu to jinak rozuměti, než je někde sám kornyfel na vrbě sedě skládati a se svými holomky vymýšleti musí!“⁹⁵ Jakoby předznamenával své pozdější mravokárné spisy, kde se detailněji věnuje jednotlivým hříchům. Roku 1590 Lomnický napsal další báseň s duchovní tematikou: *Lamentatio aneb přežalostivou píseň o křivdě*

⁹⁰ *Ottův slovník naučný*. 6. díl. Praha: J. Otto, 1900, s. 310.

⁹¹ PRAŽÁK, Emil. *Šimon Ptocheus Lomnický a otázka jeho zjevu: příspěvky k dějinám literatury doby rudolfínské*. Praha, 1950. Disertační práce. Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, s. 50.

⁹² Tamtéž.

⁹³ Tamtéž.

⁹⁴ Tamtéž, s. 52–54.

⁹⁵ LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. Písně nové na evangelia svatá nedělní. In SVÁTEK, Josef. Šimon Lomnický z Budče, jeho věk a literární působení. *Časopis Musea Království českého*. Praha: 1860, roč. 34, s. 348.

a nevinném umučení Krista Pána.⁹⁶ Pozdějším doplňkem *Písní nových* je *Kancionál aneb písně nové historické na dni obzvláštní svátečný* (1595). Některé písně byly později přejímány do katolických i evangelických zpěvníků, výjimečně se v nich udržely dodnes.⁹⁷ Lomnický napsal také širokou epickou veršovanou skladbu *Josefův život* (1591). Ta reprodukuje příběh Josefa Egyptského ze *Starého zákona*.⁹⁸

Jeho dramatická tvorba (např. *Komedia aneb Hra kratičká, potěšitelná a nová o radostném vzkříšení Krista Pána*) navazovala na středověké velikonoční hry. Dle Milana Kopeckého je zde „tradiční velikonoční látka [...] počestěna, zesvětšena a zlidověna a esteticky (např. deminutivy a jinými prostředky afektivního pojmenování i svérázným humorem) posunuta na práh baroka.“⁹⁹

Lomnický vyjádřil své názory o poměru majetku duchovního ke světskému ve spise *Hádání neb rozepře mezi knězem a zemanem o moci a panování jak správcův církevních, tak i potentátův světských* (1588) – kloní se zde na zemanovu stranu.¹⁰⁰ Petr Voit zmiňuje, že i když toto dílo není příliš známé, můžeme ho řadit k vrcholům dialogické tvorby 16. století, a dodává: „I přes silný relativismus a smířlivost, kterou autor uplatnil zvláště v závěru sporu, zaznívají zde silné kritické tóny analogické s politickou satirou druhé poloviny 15. století.“¹⁰¹

⁹⁶ SVÁTEK, Josef. Šimon Lomnický z Budče, jeho věk a literární působení. *Časopis Musea Království českého*. Praha: 1860, roč. 34, s. 361.

⁹⁷ MENCLOVÁ, Věra a kol. *Slovník českých spisovatelů*. Praha: Libri, 2000, s. 408.

⁹⁸ FORST, Vladimír a kol. *Lexikon české literatury*. 2. díl. Praha: Academia, 1993, s. 1215.

⁹⁹ KOPECKÝ, Milan. *Český humanismus*. Praha: Melantrich, 1988, s. 218.

¹⁰⁰ *Ottův slovník naučný*. 6. díl. Praha: J. Otto, 1900, s. 310.

¹⁰¹ VOIT, Petr. Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravně výchovné prózy. Praha: Karolinum, 1991, s. 25.

Jeho četné příležitostné projevy započala gratulační báseň Petru Vokovi k jeho sňatku s Kateřinou z Ludanic¹⁰² – *Píseň o důstojnosti sv. stavu manželského k svadebnímu veselí p. Petra z Rožmberka* (1580).¹⁰³ O 32 let později, konkrétně 1612, mu vytvořil i veršovanou skladbu, tentokrát však opačného charakteru – *Pohřební píseň Petra Voka*.¹⁰⁴ V *Časopise Musea Království českého* se ve *Zprávě o pohřbu Petra Voka z Rosemberka* píše, že Lomnický na pohřbu (3. 2. 1612) šel přímo za márami a zpíval tuto píseň tak dojemně, až se mnozí rozplakali.¹⁰⁵ Dalším pánem, kterému Lomnický složil svatební (*Věno manželské*, 1598) i smuteční (*Pohřební píseň*, 1604) skladbu, byl Jáchym Oldřich z Hradce.¹⁰⁶

Roku 1619 se Lomnický přiklonil na stranu evangelíků a složil na počtu krále Fridricha Falckého dvě písně: *O slavném příjezdu do Prahy a korunování Fridricha krále a Alžběty manželky jeho 4. list 1619* a *Sedlské vítání aneb prostá a krátká písnička o osvíceném knížeti Fridrichovi voleném králi Českém*. Ovšem, když v bitvě na Bílé hoře zvítězili katolíci, Lomnický „otočil plášť“ a napsal hanebný pamflet o popravených vůdcích českého povstání (21. 6. 1621). Za tento projev byl prý pokárán císařským

¹⁰² PRAŽÁK, Emil. *Šimon Ptocheus Lomnický a otázka jeho zjevu: příspěvky k dějinám literatury doby rudolfínské*. Praha, 1950. Disertační práce. Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, s. 54.

¹⁰³ SVÁTEK, Josef. *Šimon Lomnický z Budče, jeho věk a literární působení*. *Časopis Musea Království českého*. Praha: 1860, roč. 34, s. 348.

¹⁰⁴ FORST, Vladimír a kol. *Lexikon české literatury*. 2. díl. Praha: Academia, 1993, s. 1215.

¹⁰⁵ MÜLLER, Karel. *Některé příběhy, které se staly v Třeboni aneb na panství Třeboňském: Zpráva o pohřbu Petra Voka z Rosenberka*. *Časopis Musea Království českého*. Praha, 1858, s. 367–368.

¹⁰⁶ FLAJŠHANS, Václav. *Písemnictví české slovem i obrazem od nejdávnějších dob až po naše časy*. Praha: Grosman a Svoboda. 1901, 363.

komisařem Pavlem Michnou.¹⁰⁷ Josef Riss však dodává, že nebyl jediným politicky a nábožensky nestálým básníkem, uvádí např. Daniela Basila z Deutschenberka, Jakuba Včelina a mistra Jana Campanuse Vodňanského.¹⁰⁸ I na sklonku života (1621–1622), který prožíval Lomnický v bídě, psal podbízivé texty tehdejším pánům, např. *Píseň žalostná o zkáze a splundrování země české*, *Cesta do nebes*, *Píseň nová o táboru*, *Píseň o pokoji uherském, kterak jest s Urhy pokoj stálý učiněn* a *Naučení manželské ku poctivosti svadebního veselí a sňatku naroz. p. Zikm. Kropáče z Krimlova a na Letkách*.¹⁰⁹ Po roce 1622 již žádné Lomnického literární projevy neexistují, stejně jako bližší informace o jeho smrti.¹¹⁰

3.1 Mravněvýchovný prozaický cyklus

Mravněvýchovné spisy nejsou v 16. století žádnou výjimkou. V pobělohorském období je silná tendence působit nápravně, výchovně a kriticky ve všech složkách společnosti, což souviselo s politickými, ekonomickými, sociálními a kulturními změnami české společnosti, které nastaly v důsledku politických a náboženských válek. „Život opouští dřívější formy a vtěluje se do nových, ovšem uvnitř téhož cyklu. Jde tedy o dobu přechodní, kdy dřívější formy sice ještě nepominuly a nové se ještě nevžily, ale kdy povahu nastávající doby lze již rozeznat. V takových

¹⁰⁷ RIEGER, František Ladislav. *Slovník naučný*. 4. díl. Praha: 1865, I. L. Kober, s. 1384.

¹⁰⁸ RISS, Josef. Šimon Lomnický z Budče. *Časopis Musea Království českého*. Praha: 1863, roč. 37, s. 69–70.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 72.

¹¹⁰ RIEGER, František Ladislav. *Slovník naučný*. 4. díl. Praha: 1865, I. L. Kober, s. 1384.

dobách se nežíje lehce, protože kladou zvýšené požadavky na nervy i charaktery lidí.¹¹¹ K této Pražákově tezi Petr Voit ještě doplňuje: „Svou roli hrály excesy rozmařilosti na šlechtických dvorech, přistěhovalectví, kriminalita a narůstající psychózy vyvolané hospodářskými proměnami. Na řadu přišel opět strach z komet a jiných přírodních úkazů, strach z turecké války. Náboženská tolerance na konci století ustupovala a problémy duchovenstva sílily.“¹¹²

Ideovým východiskem mravokárců byla zpravidla myšlenka o rovnosti všech před Bohem, o lidské hříšnosti a víra ve spravedlivý poslední soud. Mravněvýchovné spisy „usilovaly o pokrok a o překonání vládnoucích řádů a z tohoto postoje vyplývala pak jednak kritika vládnoucích složek společnosti, jednak poukazování na útisk, bídu a utrpení bezprávných vrstev.“¹¹³ „Mravněvýchovná literatura spojovala úpadek společnosti s úpadkem upřímné víry. Moralisté nepochopili, že nejde o zkázu starých dobrých mravů, ale o nástup nového životního stylu. Autoři této literatury nebyli teoretikové společnosti, nic nezkoumali, ale zato napomínali a většinou opakovali jen to, co znali odjinud.“¹¹⁴ Důležitým rozměrem však byl také upřímný zájem o člověka, jeho život a problémy. „K základním znakům mravněvýchovné literatury předbělohorského období patří ovšem ideologická konzervativnost. V popředí zájmu katolického či nekatolického spisovatele stojí sice drobný

¹¹¹ PRAŽÁK, Emil. *Šimon Ptocheus Lomnický a otázka jeho zjevu: příspěvky k dějinám literatury doby rudolfínské*. Praha, 1950. Disertační práce. Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, s. 32.

¹¹² VOIT, Petr. *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravněvýchovné prózy*. Praha: Karolinum, 1991, s. 13.

¹¹³ MUKAŘOVSKÝ, Jan. *Dějiny české literatury*. I. díl. Praha: 1959, Československá akademie věd, s. 350.

¹¹⁴ VOIT, Petr. *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravněvýchovné prózy*. Praha: Karolinum, 1991, s. 13.

měšťan, případně venkovan (sedlák), ale jejich životní problémy nejsou líčeny v rozporu se zájmy šlechty a duchovenstva.“¹¹⁵

K autorům mravněvýchovných spisů pobělohorského období patří např. Vavřinec Leander Rvačovský, Nathanael Vodňanský z Uračova, Bartoloměj Paprocký z Hlohol¹¹⁶ a konečně Šimon Lomnický z Budče, který je v tomto žánru jedinečný rozsahem, celistvostí a velkým množstvím vložených exempl¹¹⁷ – těch v jeho mravněvýchovném cyklu najdeme přes 300¹¹⁸. „Na tvorbě Lomnického vidíme, jak se věroučná díla zapojovala mezi literaturu mravoučnou, aniž by záleželo na tom, patřil-li autor k měšťanské třídě, k venkovu, nebo mezi duchovní.“¹¹⁹

Lomnický sice své spisy dedikoval významným osobnostem, jeho čtenáři však byli zejména drobní měšťané a gramotný venkovský lid.¹²⁰ Tomuto publiku se snažil zavděčit několika způsoby, např. beletrizoval mravněvýchovnou prózu a stylizoval ji jako rozhovor se čtenářem – to dodává spisům „srdečnost“ a odlišuje se tím od běžného moralizování, které bylo často chladné a ke čtenáři lhostejné.¹²¹ Doslova podbízění se čtenářům prostřednictvím používání v té době oblíbených příběhů

¹¹⁵ VOIT, Petr. *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravněvýchovné prózy*. Praha: Karolinum, 1991, s. 13–14.

¹¹⁶ MUKAŘOVSKÝ, Jan. *Dějiny české literatury*. I. díl. Praha: 1959, Československá akademie věd, s. 351–352.

¹¹⁷ Více o exemplu ve 4. kapitole.

¹¹⁸ PRAŽÁK, Emil. O mravně výchovné próze Šimona Lomnického. In *Příspěvky k dějinám starší české literatury*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1958, s. 206.

¹¹⁹ VOIT, Petr. *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravněvýchovné prózy*. Praha: Karolinum, 1991, s. 14.

¹²⁰ Tamtéž.

¹²¹ PRAŽÁK, Emil. O mravně výchovné próze Šimona Lomnického. In *Příspěvky k dějinám starší české literatury*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1958, s. 212–213.

(exempel) přiznává i sám Lomnický v závěru *Kupidovy střely*: „Jsem drobet zhusta do této knížky těch příkladů a starobylych historií nahledal a položil. Z té příčiny jsem to učinil, abych tím snázeji čtenáři upřímnému, o čem píší a co míním, k vyrozumění posloužil.“¹²² Kromě exemplů, které plní zábavnou funkci, Lomnický vkládá mnoho citátů, čímž demonstruje svou vzdělanost.¹²³ Mravně výchovné spisy jsou z větší části psány prózou, mnohdy však narazíme na poezii. Monotónnost nemůže čtenář očekávat, ani co se žánrů týče, protože Lomnický užívá např. spor, rozmlouvání, naukovou literaturu, beletrii.¹²⁴

Lomnický převážnou část v mravně výchovných spisech přebíral od jiných autorů. Zejména z *Rosaria sermonum preadicabilium* – jedná se o tištěnou sbírku latinských kázání (prothemat, citátů a exemplů), autorem je italský minorita Benardina de Bustis a vyšla v Hagenau v roce 1503. Dále pak ze sbírek kazatelských exemplů: z díla norimberského dominikána Johanna Herolta zvaného Discipulus, ze sbírek *Vitae Patrum*, *Gesta Romanorum* a *Speculum exemplorum*, z knihy *Speculum historiale* dominikána Vincentia Bellovacenského a ze *Summy* anglického dominikána Johanna de Bromyard.¹²⁵ Jejich texty dokonce mnohdy jen otrocky přeložil bez snahy o osobité přepracování. Činil tak pravděpodobně záměrně, žil a tvořil totiž v době, která invenci nepovažovala na důležitou.

¹²² LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětský rápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 221.

¹²³ PRAŽÁK, Emil. O mravně výchovné próze Šimona Lomnického. In *Příspěvky k dějinám starší české literatury*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1958, s. 208.

¹²⁴ VOIT, Petr. *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravně výchovné prózy*. Praha: Karolinum, 1991, s. 14.

¹²⁵ PRAŽÁK, Emil. O mravně výchovné próze Šimona Lomnického. In *Příspěvky k dějinám starší české literatury*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1958, s. 209., VOIT, Petr. *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravně výchovné prózy*. Praha: Karolinum, 1991, s. 15.

Měl tedy jistotu, že jeho dílo projde tehdejší censurou.¹²⁶ Emil Pražák krom toho důvodu ještě polemizuje s tím, že Lomnický možná nepochopil záměr exemplových sbírek, které měly být pouze dějovou kostrou příběhů, jež měla sloužit kazatelům pro snadnější zapamatování a jež měli obohatit dle svých možností a zkušeností.¹²⁷

Formální stránka většiny mravněvýchovných próz tohoto cyklu je následující: „Autor postupuje od roviny teoretické k otázkám denní praxe, a to tak, že nejprve vymezí podstatu zkoumaného jevu, podá definice a pak látku rozdělí přehledně do několika okruhů (kapitol) a věnuje jim zvláštní pozornost. Postupuje tak vlastně od jednoduchého ke složitějšímu, od odstrašujících příkladů k souhrnnému naučení neboli od konkrétního k abstraktnímu.“¹²⁸

Mravněvýchovný prozaický cyklus předznamenává už spis *Instrukcí mladému hospodáři* (1586), kde Lomnický vtipně radí, jak žít a hospodařit. Konkrétně mluví o „penězích, útratě, zisku, o pilnosti a šetrnosti [...], o lakomství. Jsou tu i praktické rady nejen o prodeji obilí, ale také o obecním dobrém. Jinde se mluví o pomstě, o ctnosti, střídmosti, o soudech, přátelích a nepřátelích, o vrchnosti, svědomí, ženě, dětech atd.“¹²⁹

¹²⁶ PRAŽÁK, Emil. O mravně výchovné próze Šimona Lomnického. In *Příspěvky k dějinám starší české literatury*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1958, s. 209.

¹²⁷ Tamtéž, s. 211.

¹²⁸ VOIT, Petr. *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravněvýchovné prózy*. Praha: Karolinum, 1991, s. 24.

¹²⁹ PRAŽÁK, Emil. *Šimon Ptocheus Lomnický a otázka jeho zjevu: příspěvky k dějinám literatury doby rudolfínské*. Praha, 1950. Disertační práce. Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, s. 133.

Samotný cyklus se skládá z devíti titulů, které Lomnický napsal mezi lety 1586–1615, všechny tedy řadíme do předbělohorského období. Cyklus, který činí celkem 2 336 tiskových stran a pojednává o všech sedmi smrtelných hříších, začíná *Knížkou o sedmi hrozných d'ábelských řetězech* (1586), která upozorňovala na některé překážky bránící člověku v poklidu očekávat poslední soud. Kniha je rozdělena do sedmi kapitol: nevěra (nevíra v boha), nesnadnost, zlý příklad, světská radost, všetečné doufání, dlouhověkost a zoufalství. Lomnický varuje před Ancikristovými svody a objevuje zde už i strach ze smrti. Stejně jako většina autorů věnujících se mravněvýchovnému žánru i Lomnický zde užívá některé kazatelské stylistické prostředky, např. kontaktné vsuvky, vznešený biblický styl homiletických pasáží, četné exklamace. Časté je také kumulování slov, obsahová a stylová patetičnost, emblémy, antiteze apod.¹³⁰

Druhý spis¹³¹, kde se autor zaměřil na přestupování a dodržování postních předpisů, nese název *Postní zvyk* (1589). Jistá podobnost je patrná v mladším díle od Bartoloměje Paprockého *Půst tělesný* (1601), ale na rozdíl od Paprockého se Lomnický svými četnými překlady latinských textů přiblížil i lidovým vrstvám neovládajícím latinu. Kniha je rozdělena do dvou kapitol, které se skládají vždy z dalších tří oddílů. Dočteme se zde, z jakého důvodu byl půst nařízen, seznámíme se s jednotlivými druhy postu a způsoby jejich porušování, dále s výjimkami z postu a také s potupami obžerství. Spis má „charakter odborného pojednání. Tato traktátová forma,

¹³⁰ VOIT, Petr. *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravněvýchovné prózy*. Praha: Karolinum, 1991, s. 18.

¹³¹ Emil Pražák se však domnívá, že byl napsán ještě před *Knížkou o sedmi hrozných d'ábelských řetězech*, pouze byl později vytištěn. In PRAŽÁK, Emil. *Šimon Ptocheus Lomnický a otázka jeho zjevu: příspěvky k dějinám literatury doby rudolfínské*. Praha, 1950. Disertační práce. Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, s. 139.

vlastní též mnoha jiným mravoučným a věroučným dílům 16. století, má však u Lomnického specifické rysy. Ty spočívají především v zábavně laděných vložkách, které spolu s exemply vyvažovaly věcnou strohost nahromaděných citátů a jejich komentářů.¹³²

Další v pořadí je *Kupidova střela*¹³³ (1590) zaměřující se na všechny druhy smilstva. O sedm let později byl vydán *Tanec aneb Traktát skrovný o tanci* (1597) věnující se tanečnímu veselí a škodlivosti tance. V osmi kapitolách ukazuje nejen hříšnost, ale i škodlivost tance. Dokonce zde najdeme kapitolu, ve které je tanec popisován jako smrtelný hřích. Nalezneme zde i pokusy o objektivnost, a to v pasážích, kde Lomnický zařazuje důvody, kterými se tanečníci při usvědčování brání. V posledních dvou kapitolách však nalezneme i jistou naději, jelikož zde autor popisuje, kdy tanec není hříchem. Také zmiňuje, čeho se vyvarovat, aby se i přihlížející nedopouštěli stejného hříchu jako tancující. V samém závěru však Lomnický uvádí problematiku do širších souvislostí a s odvoláním na Bibli připomíná, že zánik světa se blíží. *Tanec aneb Traktát skrovný o tanci* na rozdíl od předchozích spisů z počínajícího mravněvýchovného cyklu vyniká kontrastem „mezi myšlenkovou a stylovou hloubkou biblického citátu a odposlouchaným humorem hraničícím někdy až s vulgárností“.¹³⁴ Můžeme tedy hovořit o projevu samostatnosti, který v předcházejících dílech cyklu buď úplně chybí (*Knížka o sedmi hrozných ďábelských řetězcích*), nebo jen nesměle probleskuje (*Postní zvyk a Kupidova střela*).¹³⁵

¹³² VOIT, Petr. *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravněvýchovné prózy*. Praha: Karolinum, 1991, s. 18–19.

¹³³ O té pojednáme více v samostatné podkapitole 3.1.1 *Kupidova střela*.

¹³⁴ VOIT, Petr. *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravněvýchovné prózy*. Praha: Karolinum, 1991, s. 22.

¹³⁵ Tamtéž, 1991, s. 21–22.

Utrhačů jazyk (1598) je namířen proti pomlouvačům. Lomnický nejprve poukazuje, proč je utrhaní škodlivé a jak se provádí, poté popisuje způsoby odvedení člověka od tohoto hříchu. Spis zakončuje výstrahou utrhačům.

V jednom z nejrozsáhlejších Lomnického spisů, ve *Vejkladu prostém na nejsvětější modlitbu Otčenáš* (1605), nabádá k pokání a modlitbě před blízcím se koncem světa. Po úvodních třech kapitolách, které ukazují důslednost a důležitost *Otčenáše*, následuje nauková část, kde Lomnický hledá odpovědi na otázky – kdy, kde a jak se modlit? Jádrem je pak posledních deset kapitol, jež vykládají verše *Otčenáše*. Nejen v tomto díle můžeme tedy spatřit, že autor-laik se zajímá o náboženské otázky.¹³⁶ To však v předbělohorské literatuře nebylo ničím neobvyklým, Lomnický ale vytvořil speciální a dosud nezvyklý „typ náboženského díla s převládajícím prvkem vzdělavatelným, zesvětš'ovacím, a hlavně zábavným.“¹³⁷

Po několikaleté tvůrčí přestávce¹³⁸ vychází *Dětinský rápek* (1609), kde se Lomnický zaměřil na praktický vztah rodičů a dětí, čímž se stal jedním z mála autorů předbělohorské literatury, kteří se zabývají touto

¹³⁶ Lomnický stejně jako ostatní středověcí autoři se ve všech svých dílech zajímá o náboženské otázky.

¹³⁷ VOIT, Petr. *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravněvýchovné prózy*. Praha: Karolinum, 1991, s. 24–26.

¹³⁸ Roku 1604 vymřel rod pánů z Hradce, rok na to obsadili Turci Ostřihom – tyto události měly pravděpodobně velký vliv na Lomnického život i tvorbu. Z období mezi lety 1605 (*Vejkład prostý na nejsvětější modlitbu Otčenáš*) a 1609 (*Dětinský rápek*) se kromě drobné a vcelku bezvýznamné příležitostné tvorby nic nedochovalo. Autor buď netvořil a hledal dřívější optimismus a možná také uklidnění a ztracenou rovnováhu, nebo pracoval právě na *Dětinském rápku*. Na titulní straně tohoto textu i v dedikaci je sice uveden rok 1609, ale v knize jsou dvě zmínky, které posouvají vznik spisu o tři až čtyři roky zpět. In VOIT, Petr. *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravněvýchovné prózy*. Praha: Karolinum, 1991, s. 26.

otázkou.¹³⁹ Z knihy se dozvídáme, že je psána z podnětu konkrétní události a že vzniká jako odraz skutečnosti. Ač bylo dílo věnováno dětem, číst by v něm měli zejména dospělí. Mottem spisu je čtvrté biblické přikázání. V knize se Lomnický nejprve věnuje abstraktním a konkrétním podobám otcovství, pak se zabývá příčinami zplození děti a dále řeší poslušnost a zlé děti. Jako původce zloby vidí lakomství, pýchu a smilstvo. Dále zde nalezneme pasáže o lásce dětí k rodičům a jádrem knihy je kapitola o povinnostech rodičů k synům.¹⁴⁰

Dvě poslední díla jsou vydaná stejného roku¹⁴¹ a nesou názvy *Tobolka zlatá* (1615) a *Pejcha života* (1615). *Tobolka zlatá* se věnuje v té době populárním tématům¹⁴² – lakomství a lichvě. Lomnický ukazuje, co lakomství přináší nejen člověku samotnému, ale i celé společnosti. Jeho názory jsou usměrňovány Biblií, přesto zde nalezneme pasáže inspirované autorovou životní filosofií a zkušeností. Je patrné, že byl již silně ovlivněn myšlenkami na smrt. V jedné z kapitol přirovnává lakomce k říši zvířat a v poslední kapitole se pokouší o výklad jakéhosi lékařství proti lakomství. V *Pejše života* se autor, jak už název napovídá, věnuje pýše. Už v *Tobolce zlaté* je pýcha rozdělena na vnitřní a vnější, tento spise se věnuje

¹³⁹ Výchově se Lomnický do jisté míry také věnoval v *Instrukci mladému hospodáři* a v *Postním zvyku*. In VOIT, Petr. Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravně výchovné prózy. Praha: Karolinum, 1991, s. 27.

¹⁴⁰ VOIT, Petr. Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravně výchovné prózy. Praha: Karolinum, 1991, s. 26–27.

¹⁴¹ Spis *Tobolka zlatá* byl napsán dle svědectví v *Pejše života* dříve, ale vydání se nejprve dočkala právě kniha *Pejcha života*. In PRAŽÁK, Emil. Šimon Ptocheus Lomnický a otázka jeho zjevu: příspěvky k dějinám literatury doby rudolfínské. Praha, 1950. Disertační práce. Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, s. 142.

¹⁴² Těmto tématům se věnovali také např. Jan Boleslavský, Jiří Sequenides, Jan Stráněnský, Jiřík Tesá, Mošovský, Jak Tobaeides a Simeon Valecius. In VOIT, Petr. Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravně výchovné prózy. Praha: Karolinum, 1991, s. 28.

zejména té druhé. Naučná stránka je odsunuta do pozadí, převažuje složka zábavná. Za zmínku jistě stojí třetí kapitola, ve které se Lomnický zabývá oblečením, ozdobami a líčením. Samozřejmě odmítá přehnanou nádheru šatstva, kriticky hodnotí jedince, kteří mají velké množství oděvů, a kontrastně vedle nich staví chudáky v nouzi a bídě. U pyšných lidí užívá přirovnání k větru, dýmu a dřevu.¹⁴³

Pravděpodobně desátým spisem mravněvýchovné prózy, který zřejmě popisoval apokalyptický konec světa a zabýval se eschatologickými otázkami, byl *Pád světa* (asi 1587), ten se však nedochoval.¹⁴⁴

V ediční řadě památek staré české literatury (projekt *Thesaurus absconditus*) vyšly dva Lomnického tituly z tohoto cyklu – *Kupidova střela*, *Dětský rápek* (Brno, Atlantis 2000). Editorského počínu se ujali Jakub Krč a Vojtěch Hladký. I když se jedná o knihy, které původně vyšly s velkým časovým odstupem devatenácti let, přesto mají něco společného, a to aktuálnost tématu – sexualita, výchova dětí, mezigenerační vztahy.¹⁴⁵ Pro naše potřeby (vztahy mezi mužem a ženou) se zaměříme zejména na *Kupidovu střelu*.

¹⁴³ VOIT, Petr. *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravněvýchovné prózy*. Praha: Karolinum, 1991, s. 28–30.

¹⁴⁴ PRAŽÁK, Emil. *Šimon Ptocheus Lomnický a otázka jeho zjevu: příspěvky k dějinám literatury doby rudolfínské*. Praha, 1950. Disertační práce. Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, s. 143.

¹⁴⁵ GAŽI, Martin. *Manýristická učebnice mravů, sexuologie, psychologie a vyprávění. Souvislosti*, Praha: 2001, č. 1, s. 215.

3.1.1 Kupidova střela

*„aneb
Knížka užitečná,
v níž se všeliká chlipnost a zlá bujnost těla
zapovídá a potupuje,
a přitom škoda, ohava i pokuta
hanebného smilstva, cizoložstva
(kteréž se, ach nastojte, těchto let velmi velice
rozmohlo a rozvodnilo), se okazuje.*

*K pochvale svatého stavu manželského
a k potupě rufianství hanebného
aneb raději k vejstraze a napravení každého
v hříších těla tápajícího.*

*Z smyslu starých učiteluov cirkve vybraná,
Písmys svatými, příklady hojnými
a historiemi předivnými stvrzena.
A nyní vnově a potřebně vůbec vydaná
od
Šimona Lomnického.¹⁴⁶*

Tak zní celý titul¹⁴⁷ nejoblíbenější knihy z celého mravněvýchovného cyklu. Následují dedikační básně doplněné o citáty Senecy a Propertia. Další část nazývá sám Lomnický *Dedicatoria*¹⁴⁸, zde připisuje knihu „vysoce urozenému pánu panu Vilémovi z Rožmberka.“¹⁴⁹ Poté se rozsáhlou básní obrací Lomnický

¹⁴⁶ LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětský rápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 7. Originál viz příloha č. 4.

¹⁴⁷ Nejedná se však o žádnou výjimku, Lomnický tituly svých knih běžně rozepisuje a uvádí zde, o čem bude text pojednávat.

¹⁴⁸ Originál viz příloha č. 5.

Dedikace je taktéž typickým prvkem Lomnického knih, již výše jsme se tímto tématem zabývali.

¹⁴⁹ LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětský rápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 17.

K českému upřímnému čtenáři, kde popisuje současný hanebný stav společnosti v oblasti smilnění a cizoložství. Těsně před obsahem samotné knihy nalezneme ještě kapitolu s názvem *Proti nevděčným a utrhavým příkladem*, v níž je vloženo exemplum o císaři, který se vypravil na lov, kde našel hada přivázaného ke dřevu. Slitoval se nad ním, odvázal ho, a jelikož ho chtěl zahřát, položil si ho do klína. Když se had zahřál, uštknul císaře, protože to je pro něj přirozené, nic jiného než jed nemá a pro člověka vždy bude jen nepřítelem. K spravedlivému rozsouzení tohoto sporu byl povolán filosof, který chtěl, aby mu účastníci danou situaci znovu předvedli. Had byl tedy opět přivázan. Filosof mu řekl, že když se člověku za dobré zlým odvděčil, bude potrestán spravedlivým soudem, tedy svázaný zahyne. Pak se obrátil k člověku s tím, že je zase svobodný, jed ať si z těla odstraní a podruhé už hadovi nevěří, „neb on nic jiného neučiní, jediné což mu dalo jeho přirození.“¹⁵⁰ Lomnický ještě připojuje *Morale*, kde odkrývá symboliku – císař představuje každého dobrého křesťana, les svět, had zlého, jedovatého a utrhavého člověka a filosof nejspravedlivějšího soudce Krista Pána. Obracejí se také ke čtenáři: „A protož kdož chceš od toho nejmudřejšího filozofa a nejspravedlivějšího soudce Krista Pána odsouzen a k věčné bídě svázan nebyti, hled' se nevděčnosti a utrhaní varovati a žádnému zlým za dobré se neodplacovati.“¹⁵¹

V samotném obsahu, který se nachází až na straně 31, stojí názvy devíti kapitol: *O potupě a škodě smilstva a cizoložstva; O záповědech smilstva a cizoložstva; O způsobu a rozdílech smilstva a cizoložstva; O vejmluvách smilstva a cizoložstva; O pokutách smilstva a cizoložstva;*

¹⁵⁰ LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětinský řápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 30.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 30.

O příčinách smilstva a cizoložstva; O lidech, jež nemohou nechati smilstva a cizoložstva; O obranách smilstva a cizoložstva; O manželích, kterého času mají se zdržovati, a tak se bude tím tato knížka zavíratí. Tyto kapitoly mají v textu ještě další podkapitoly. Lomnický dále připojil *Závěrek knížky této aneb raději vinš a požehnání milým a poctivým manželům a všem čtoucím knížku tuto*, kde oroduje za počestná manželství a chce, aby všichni, kteří tuto knížku čtou „z ní hojného prospěchu nabyli, všelijaké stydkosti, smilstva, cizoložstva, ohavného sodomářství a nepravosti se vystříhali.“¹⁵² Spis končí *Omluvou aneb ohradou z strany historií a příkladů slušná spisovatele knížky této*, kde autor vysvětluje četné užití exempel.

Kupidova střela byla namířena proti všem druhům smilstva, konkrétně proti „šesti základním typům smilníků: prostým smilníkům, násilníkům, cizoložníkům, svatokrádežníkům, smilnokrevníkům a sodomským hříšníkům.“¹⁵³ Lomnický z pohledu moralisty *Kupidovou střelou* plně odhalil erotickou a sexuální tematiku, čímž posunul nejzazší přístupnou hranici. „Zaznívá z ní tušená předzvěst krachu stavovské společnosti. Na jedné straně tabuizovaná tematika, předložená publiku v krajně koncentrované podobě, má funkci varovnou [...]; na druhé straně předvedení člověka v jeho obnažené, skutečné podobě v celku mělo mít

¹⁵² LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětinský řápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 218.

¹⁵³ KRČ, Jakub. Kam ďábel nemůže, tak babu pošle. Baba svodnice v exemplech Šimona Lomnického z Budče. *Souvislosti*. Praha: 1997, č. 1.

poslání osvobozující.“¹⁵⁴ Lomnický „netyčí však jen prst a nekonstatuje; často je vtipný, satirický, jazykově vynalézavý.“¹⁵⁵

Populárnost *Kupidovy střely* dokládá opětovné vydání¹⁵⁶ a časté ohlasy. Mezi ty pochvalné patří např. názor Josefa Svátka, který v *Časopise Musea Království českého* uvádí: „Pojednáním tímto získal sobě Lomnický velikých zásluh, že jednou rázným slovem proti všeobecné nepravosti promluvil, kteráž právě v tehdejší době byla nejvyššího stupně dosáhla. Skoro ve všech spisech, o té době jednajících, nalézáme věčné nářky na všeobecné rozmnožení se hříchu smilstva a cizoložstva, tak že věru skutečnou to zásluhou bylo, kdy ve spise, jako v *Kupidově střele*, zlé následky nezřízených žádostí v přčetných odstrašujících příkladech se vystavují a o navrácení se k cnosti důtklivými slovy se horlí.“¹⁵⁷ Tvrzení, že *Kupidova střela* je nejslavnějším spisem Šimona Lomnického z Budče „v níž břitkým a svižným veršem tepe všeobecnou znemravnělost své doby a hojnými příklady v prose obraz doplňuje.“¹⁵⁸, nalezneme v *Jihočeských listech* ze dne 30. srpna 1905. Ovšem našly se i opačně laděné komentáře, např. dle Flajšhans je *Kupidova střela* „sbírka někdy zábavných, častěji nechutných, pravidelně kluzkých historek záletných.“¹⁵⁹ Dobovou oblibu *Kupidovy střely* pak také dokládá nepodložené tvrzení, že Lomnický byl

¹⁵⁴ STICH, Alexandr. *Kupido, incest a pomsta* (Něco o Šimonu Lomnickém z Budče). *Souvislosti*. Praha: 2001, č. 1.

¹⁵⁵ KRČ, Jakub. *Kam ďábel nemůže, tak babu pošle. Baba svodnice v exemplech Šimona Lomnického z Budče*. *Souvislosti*. Praha: 1997, č. 1.

¹⁵⁶ Poprvé byla vydána roku 1590, poté beze změn roku 1603 a znovu, jak jsme již výše zmínili, (spolu s *Dětinským rápkem*) v roce 2000.

¹⁵⁷ SVÁTEK, Josef. Šimon Lomnický z Budče, jeho věk a literární působení. *Časopis Musea Království českého*. Praha: 1860, roč. 34, s. 362–363.

¹⁵⁸ *Jihočeské listy*. České Budějovice, 1905, roč. XI, č. 99, s. 4.

¹⁵⁹ FLAJŠHANS, Václav. *Písemnictví české slovem i obrazem od nejdávnějších dob až po naše časy*. Praha: Grosman a Svoboda. 1901, s. 360.

právě za tuto knihu odměněn udělením erbu Rudolfem II., jenž měl zálibu v erotickém umění.¹⁶⁰

Již jsme zmínili problematiku neoriginality Lomnického textů. Emil Pražák, Alexandr Stich a Petra Voit se v této oblasti zaměřili detailněji konkrétně na *Kupidovu střelu*. Emil Pražák uvádí, že u Lomnického byl „poměr k předloze poměrem překladu k originálu bez jakékoli snahy o osobité zpracování“¹⁶¹ a že se „omezil na pouhé překládání“¹⁶², Alexandr Stich však tvrdí, že tuto tezi můžeme „přijmout jen v rovině textové makrostruktury, ne pokud jde o textovou jazykově slohovou mikrostrukturu.“¹⁶³ „Posuny jsou tam zřejmé: rauca vox se překládá jako hrozný hlas (nikoli jen chraptivý, sípavý); zemřelý cizoložník, zjevivší se milence, vypustil moč, která v originále byla sicut cuprum bulliens, tj. bublající (od bulla – bublina), u Lomnického ‚jako mosaz vroucí, rozpálená‘; načež cizoložnice v originálu ‚ipsa territa ad confessionem [tj. pokání] venit‘, u Lomnického ‚se ona *velmi* zděsila, *hřešiti* přestala‘ (kurz. zde); intenzifikační persvazivní posuny jsou zřetelné.“¹⁶⁴ Petr Voit v *Kupidově střele* zaznamenává pokus o odpoutání se od *Rosaria*: „Zatímco latinský pramen klasifikuje šest druhů smilníků v rámci jednoho drobného oddílu společně, Lomnický daný materiál rozčleňuje do dvou kapitol. Název první z nich (*O rozdílech smilstva*) je vytvořen analogicky dle *Rosaria*, ale druhá kapitola je vytvořena jakoby nad rámec pramene

¹⁶⁰ VOIT, Petr. *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravně výchovné prózy*. Praha: Karolinum, 1991, s. 20.

¹⁶¹ PRAŽÁK, Emil. O mravně výchovné próze Šimona Lomnického. In *Příspěvky k dějinám starší české literatury*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1958, s. 210.

¹⁶² Tamtéž, s. 211.

¹⁶³ STICH, Alexandr. *Kupido, incest a pomsta (Něco o Šimonu Lomnickém z Budče)*. Souvislosti. Praha: 2001, č. 1.

¹⁶⁴ Tamtéž.

(*O výmluvách cizoložníků*). Do ní je také vloženo veršované podobenství o vepřích [...], které nemá v *Rosariu* oporu.¹⁶⁵ V knize jsou tedy projevy autorovy invence patrné. Při čtení se však nelze zbavit pocitu, že „právě ona aktualizace a popisnost, případně i autorovy realistické prvky a naivní naturalismus měnily tento mravněvýchovný spis na zábavně laděný návod ke smilnému životu.“¹⁶⁶

¹⁶⁵ VOIT, Petr. *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravněvýchovné prózy*. Praha: Karolinum, 1991, s. 20.

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 21.

4. Exempla

Již výše jsme zmiňovali, že Šimon Lomnický v mravněvýchovném cyklu hojně užívá exempla. V této kapitole tedy nejprve nastíníme vývoj exempla a poté termín vymezíme.

Stručný popis vývoje exempla podává Miloš Sládek v *Encyklopedii literární žánrů*. Udává, že počátky exempla sahají až do starověkého Řecka – zde se vyskytovala jako součást soudní řeči. V římské literatuře v císařské době se exemplum těšilo velké oblibě a rozšířilo se téměř do všech literárních útvarů. Exempla můžeme najít např. u Senecy. Ač neměla exempla zpočátku křesťanské literatury zásadní význam, postupem času (asi 12. století) se z původně ilustračního charakteru začalo exemplům připisovat mimořádná důležitost, a to nejen v kazatelství, ale i v kronikách či didaktických spisech. Začínají vznikat celé soubory exemplů, které slouží pro potřebu kazatelů, ale některé jsou zpracovány i tak, že mohly sloužit jako zábavná četba. Ve 12. až 13. století došlo k oddělení exemplů od kázání. Exempla se tedy vyhranila jako samostatný literární druh. Od 12. století se začala vyskytovat i v Čechách, např. v latinsky psané Kosmově *Kronice České*. O největším rozkvětu exempla můžeme hovořit v druhé polovině 14. století, mimořádný vliv měl např. český překlad *Gest Romanorum (Příběhy římské)*. Za vlády Karla IV. univerzitní mistr Klaret sestavil sbírku exemplů, která byla původně určena ke školským účelům. Zajímavostí je, že už u Klareta nalezneme exempla, která se později vyskytují v české i slovenské folklorní tvorbě (např. hloupý Honza, dvanáct měsíčků). Dále vznikla kolem roku 1400 česky psaná sbírka exemplů *Olomoucké povídky*. Z Husových předchůdců nejhojněji užíval exemplů

Tomáš Štítný ze Štítného. V husitské době zavládl odmítavý postoj¹⁶⁷ k exeplům a z části přetrvává i po skončení husitských válek. Užívá se starších sbírek exempel (např. *Povídky olomoucké*). Kazatelé se pokouší o zdomácnění a časové zakotvení některých exempel tím, že je dotvářejí či dokonce přepracovávají. Chtějí tak dosáhnout věrohodnosti a větší aktuálnosti. V roce 1518 vznikla jakási parodie na kazateli užívaná exempla – *Frantova práva*. Od 2. poloviny 16. století začínají být exempla stále hojněji využívána v mravěvýchovné próze, jejímž hlavním představitelem je právě Lomnický.¹⁶⁸

Exemplum sice nalezneme již v nejstarší literatuře, jeho přesnou definicí a literárním zařazením se však zabývají práce až z 20. století. Např. práce Josepha Alberta Moshera, ten však podává značně zjednodušenou a obecnou definici. Navazuje na Arthura Piageta, „který chápe exemplum jako každý druh vyprávění (jakéhokoli původu), který může sloužit k osvětlení nebo doložení morálního nebo náboženského poučení.“¹⁶⁹ Podrobněji se tomuto pojmu věnoval Jean-Thiébaud Welter – předkládá nejen své pojetí, ale uvádí také přehled názorů jiných autorů, např. P. Mayera, M. F. Crana, také Arthura Piageta a Josepha Alberta Moshera, G. Parise, G. Frankena. Eduard Petruš se přiklání k pojetí G. Frankena: „Exemplum im homiletischen Sinne ist jede kurze Erzählung, die geeignet ist und angewandt wird, im Zusammenhang einer Predigt die theologische

¹⁶⁷ Jinde v Evropě byla exempla oblíbená ještě nejméně o sto let déle a poté se plynule přesunula do repertoáru renesančních facetií. In DVOŘÁK, Karel. *Soupis staročeských exempel*. Praha: Univerzita Karlova, 1978, s. 8.

¹⁶⁸ MOCNÁ, Dagmar – PETERKA, Josef a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004, s. 184–186.

¹⁶⁹ PETRUŠ, Eduard. *Vývoj českého exempla v době předhusitské*. Praha: SPN, 1966, s. 7.

oder moralische Deduktion durch den sie induktiv beweisenden Bericht eines Interesse erregenden Vorgangs abzulösen.“¹⁷⁰

U nás se exemply (v souvislosti s Lomnickým) zabýval např. Emil Pražák, ten je definuje jako „stručné příběhy nejrůznějšího druhu a obsahu: z historie, ze života světců i z všedního života, ale nechyběla mezi nimi ani bajka a dokonce se nevyhýbali ani příkladům obsahu žertovného s vtipným zakončením.“¹⁷¹ Soupis staročeských exemplů pak podává Karel Dvořák, který označuje exemplum za „syžet [...] schopný druhotné, přenesené významové interpretace, totiž moralizace nebo spiritualizace.“¹⁷² Miloš Sládek v *Encyklopedii literárních žánrů* vysvětluje původ a význam pojmu exemplum: „Z lat. exemplum = příklad, ukázka, vzor, vzorný doklad, výstraha; v čes. prostředí běžně a nepřesně užívána i označení historie nebo fabule; ve starém Řecku používán termín paradeigma. Excerptum z jiných literárních žánrů (či po paměti tradovaný příběh), které se osamostatnilo jako svébytný literární žánr, tvořící potenciální součást kázání nebo jiného literárního díla; formou krátkého, k tomu účelu stylisticky upraveného konkrétního příběhu induktivně dokazuje obecnou tezi. Základem může být vyprávění, ale též pouhý výrok známé osobnosti, schopný přenesené významové interpretace, obvykle moralizace nebo spiritualizace. [...] Primárním cílem exempla není dosažení estetického účinku, daleko

¹⁷⁰ PETRŮ, Eduard. *Vývoj českého exempla v době předhusitské*. Praha: SPN, 1966, s. 9.

Překlad: Exemplum v homiletickém smyslu je každé krátké vypravování, které je určené a užívané v souvislosti s kázáním, kde se střídá náboženská nebo morální dedukce s induktivně prokazatelnou zprávou, která vzbuzuje zájem o celý děj.

¹⁷¹ PRAŽÁK, Emil. O mravně výchovné próze Šimona Lomnického. In *Příspěvky k dějinám starší české literatury*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1958, s. 209.

¹⁷² DVOŘÁK, Karel. *Soupis staročeských exemplů*. Praha: Univerzita Karlova, 1978, s. 9.

důležitější pro dobového uživatele je jeho působnost na postoje čtenáře či posluchače, názornost, s jakou pomáhá objasnit abstraktní tezi, možnost exempla jako dobového argumentu k podtržení správnosti obecné teze či jiného závěru, mnohdy i schopnost pobavit. [...] Podle obsahu se někdy rozeznávají exempla biblická, hagiografická, historická a osobní.¹⁷³

4. 1 Exempla v kontextu mravněvýchovného cyklu Šimona Lomnického

Exemplům ovšem už v kontextu mravněvýchovné prózy¹⁷⁴ Šimona Lomnického se věnoval Petr Voit.¹⁷⁵ Ten tvrdí, že „exempla v pracích Lomnického měla stejné funkce jako exempla v kontextu děl středověkých, tj. názorně, srozumitelně a přesvědčivě dokládala určité mravoučné a věroučné normy.“¹⁷⁶ Jakub Krč dodává, že exempla „Lomnický už nechápe středověce jako strohé morální prózy s teologicko-alegorickým výkladem: Lomnický sice využívá sbírky exempl, kolující od 12. století Evropou, nakládá s nimi však velmi volně. [...] Proměnil středověký žánr exempla na působivé vyprávění, které se nevyhýbá humoru,¹⁷⁷ psychologičnosti a smyslu pro dramatickosti.“¹⁷⁸ To je tedy příznačné právě

¹⁷³ MOCNÁ, Dagmar – PETERKA, Josef a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004, s. 183–184.

¹⁷⁴ Exempla se v předbělohorském období prosazovala zejména v kontextu mravněvýchovné prózy, ale nebylo to pravidlem, exempla se vyskytovala i v odlišně zaměřených pracích. A naopak – bylo napsáno spousta mravněvýchovných děl, ve kterých exempla vůbec nenajdeme. In VOIT, Petr. *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravněvýchovné prózy*. Praha: Karolinum, 1991, s. 39.

¹⁷⁵ VOIT, Petr. *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravněvýchovné prózy*. Praha: Karolinum, 1991.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 15.

¹⁷⁷ Zábavnost však byla v předbělohorském období považována všeobecně za škodlivou. Lomnický se tedy k zábavné funkci příběhů nikde výslovně nehlásí. In VOIT, Petr. *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravněvýchovné prózy*. Praha: Karolinum, 1991, s. 42.

¹⁷⁸ KRČ, Jakub. Kam ďábel nemůže, tak babu pošle. In *Souvislosti*. Praha: 1997, č. 2.

pro Lomnického exempla, tím byl originální, ale výjimečný byl i užitým počtem vkládaných příběhů s funkcí exempla. Na přelomu 16. a 17. století byla sice exempla běžně v kázáních a homiliích duchovních i světských spisovatelů (např. Bartoloměj Paprocký z Hlohov nebo Vavřinec Leandr Rvačovský), ovšem frekvence užívání u Lomnického byla nestandardně vysoká.¹⁷⁹ V celém mravněvýchovném cyklu jich najdeme celkem 437. Exempla mají tedy v tomto mravokárném cyklu dominantní postavení, fungují jako důležitý prvek kompoziční, stylistický, ale i ideový. Specifické pro Lomnického¹⁸⁰ je zařazování rejstříku exemplů na konci knihy. Tím umožňoval vnímat exempla samostatně bez návaznosti na kontext.¹⁸¹

Již výše jsme zmínili, že exemplum se Lomnický vědomě podbízel čtenářům, krom toho měla v jeho podání exempla funkci naukovou, ilustrativní a zejména výstražnou.¹⁸² Sám Lomnický exempla ve svých spisech označuje jako *historie*, *exempla*, *příklad*, *rozprávky*, *podobnosti* či *fabule*. Přitom každé z těchto označení mělo jistá specifika. *Historiemi* označoval „vložené útvary v souladu se středověkou tradicí a zvyklostmi jeho doby“¹⁸³, *exemplum* pronikalo jen sporadicky (zřejmě z latinských pramenů), častěji užíval domácí označení *příklad*. Mezi *historií* a *příkladem* můžeme nalézt funkční rozdíl. *Historie* „navozovala představu dávného příběhu, např. z antických dějin,“ zatímco *příklad* „fungoval jako varovný signál odehrávající se v přítomném 16. či 17. století.“¹⁸⁴ K tomuto

¹⁷⁹ MOCNÁ, Dagmar – PETERKA, Josef a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004, s. 186.

¹⁸⁰ Též pro Vavřince Leandra Rvačovského a Matěje Poličanského.

¹⁸¹ VOIT, Petr. *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravněvýchovné prózy*. Praha: Karolinum, 1991, s. 42.

¹⁸² Tamtéž, s. 42–43.

¹⁸³ Tamtéž, s. 40.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 41.

pojmu se váží další dvě podskupiny útvarů, a sice *morální příklad* (ten se u Lomnického vztahuje výhradně na exempla s duchovním výkladem přebraná ze sbírky *Gest Romanorum*) a *historický příklad* (představuje příběhy z dávné minulosti, zejména čerpané ze středověkých a starověkých kronik). Pro méně užívaný pojem *rozprávky* je charakteristické sociální vyznění či zábavná funkce. Termíny *podobenství* nebo *fabule* označují smyšlená vyprávění. Poslední podskupinu příběhů Lomnický označuje jako *fabule poetské*. „Do této skupiny byly zařazeny takové látky, které mají sice reálný základ v existenci historické osoby, ale jejichž tradování bylo časem zatíženo mnohými smyšlenkami.“¹⁸⁵

Lomnický exempla vybíral¹⁸⁶ dle jejich schopnosti „dějově ilustrovat mravoučný a teologický argumentační aparát.“¹⁸⁷ K exemplům však také dotvářel komentáře¹⁸⁸, neboť ve výše uvedených pramenech většinou chyběly. Tyto komentáře „tvořily plynulý přechod od exempla k argumentačnímu aparátu, ale zároveň se stávaly rovnocenným stavebním prostředkem při zpracování daného námětu.“¹⁸⁹

Co se týče námětů, tak z celkového počtu 437 exemplů je pouze 17 % jasně duchovního zaměření. Dalších 27 % představuje skupina znázorňující „konflikt člověka s církví při porušení věroučných norem.“¹⁹⁰ Duchovní náměty lze tedy prokázat asi v 44 %, zatímco lehce převládající

¹⁸⁵ VOIT, Petr. *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravněvýchovné prózy*. Praha: Karolinum, 1991.

¹⁸⁶ Zdroje exemplů jsme uvedli již v kapitole 3. 1 *Mravněvýchovný prozaický cyklus*.

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 43.

¹⁸⁸ 36 % exemplů je však bez výkladu i komentáře. In VOIT, Petr. *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravněvýchovné prózy*. Praha: Karolinum, 1991, s. 44.

¹⁸⁹ VOIT, Petr. *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravněvýchovné prózy*. Praha: Karolinum, 1991, s. 44.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 45.

světské náměty zhruba v 56 %. Světské náměty exempel užívaných v Lomnického mravněvýchovném cyklu se v zásadě dělí na historické a současné. Mezi motivy celého cyklu dominuje motiv smrti jako odplaty za hřích (32 %), pak následuje víra v boha (10 %), hned za ní je smilstvo (9 %), dále na stejné procentuální úrovni je modlitba, výchova dětí a pýcha (po 7 %), o procento méně se pak vyskytují motivy pokání a utržení (po 6 %), lakomství (5 %), lichva a zjevení po smrti (po 4 %), tanec (3 %) a následně pak zdrženlivost před hříchy (1 %).¹⁹¹ Postav v Lomnického exemplech nalezneme více než šest set. Vzácně se vyskytuje jedna osoba, nejčastěji dvě až tři, více postav najednou se objevuje pak v *Kupidově střele*, ve *Vejkladu prostém na nejsvětější modlitbu Otčenáš* a v *Pejše života*. Jména postav ani místa děje se neobjevují, to dodává popisovaným událostem obecný a nadčasový význam.¹⁹² Naprosto však převládají světské osoby (70 %), zatímco duchovní postavy jsou v menšině (30 %). Často tedy i v duchovních exemplech vystupují světské postavy, což však můžeme spatřovat už i u *Olomouckých povídek*. Kromě osob (např. biblické postavy, kardinál, arcibiskup, biskup, kanovník, děkan, opat, kaplan, kazatel, kněz, farář, poustevník, mnich, císař, král, hrabě, kníže, rytíř, zeman, básník, hvězdář, filosof, koželuh, kuchař, kupec, mlynář, švec, sedlák) se v exemplech vyskytují v menší míře i zvířata (např. žába, kuň, velbloud, slon, pes, had) či bytosti nadpřirozené (Bůh, anděl, čert, d'ábel). Místo můžeme určit alespoň rámcově – nejčastěji jde o město, městské

¹⁹¹ VOIT, Petr. *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravněvýchovné prózy*. Praha: Karolinum, 1991, s. 46–47.

¹⁹² Nešlo však o Lomnického specifikum, abstraktní charakter nalezneme už i u exempel z 13. až 15. století, se kterými pracoval. In VOIT, Petr. *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravněvýchovné prózy*. Praha: Karolinum, 1991, s. 47.

obydlí, dalším místem pak bývá např. kostel, klášter, fara, poušť či peklo. Nevýrazně zobrazen je královský a císařský dvůr.¹⁹³

„Lomnický nejprve v souladu s *Rosariem* vymezí hřích a nadále udržuje vnitřní výstavbu i základní členění latinského pramenu. Tato závislost je specifická pro celý cyklus s výjimkou *Tanec aneb Traktát skrovný o tanci, Tobolka zlatá a Pejcha života*.“¹⁹⁴ V mravněvýchovném cyklu nalezneme tedy poměrně striktní přebírání citátů z *Rosaria*, z antických autorů (Aristoteles, Cicero, Ezop, Ovidius, Seneca, Vergilius apod.), z Bible a raně křesťanské literatury. Lomnický však doplňuje vlastní překlad, občasně komentáře a aktualizace.¹⁹⁵ „Pro počáteční práce Lomnického (*Knížka o sedmi hrozných ďábelských řetězích, Postní zvyk, Kupidova střela*) je charakteristické, že *Rosarium* využívají jednak jako zdroj antických, biblických a raně středověkých mravoučných či věroučných gnóm, sentencí nebo přísloví, jednak jako základ pro výběr a překlad exempl. Teprve od díla *Tanec aneb Traktát skrovný o tanci* v roce 1597 Lomnický podstatně rozšířil repertoár poskytovaný *Rosariem* o další exempla převzatá z jiných souborů kázání a sbírek exempl. Tento tvůrčí přístup k základnímu pramenu si podržel až do vydání poslední mravněvýchovné knihy.“¹⁹⁶ Společné pro celý mravoučný cyklus jsou tyto základní ideově kompoziční znaky: „mravněvýchovný a nábožensky vzdělatelný cíl (popřípadě rozbor jednotlivých smrtelných hříchů), logické uspořádání textu (od jednoduššího ke složitějšímu), marginální aparát,

¹⁹³ VOIT, Petr. *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravněvýchovné prózy*. Praha: Karolinum, 1991, s. 47–48.

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 16.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 16–17.

¹⁹⁶ Tamtéž, s. 17.

centonové montáže a začleňování exempl. ¹⁹⁷ Také využívá kazatelské stylistické prostředky, „jako četné kontaktné vsuvky, floskule odposlouchané při kázáních, vznešený biblický styl homiletických pasáží, občasná rýmovaná próza a četné exklamace.“ ¹⁹⁸ Charakteristické pro Lomnického je i kumulování slov (sdružování slov je promyšlené po stránce významové i zvukové), četné metafory, příměry, kontrasty, obsahová i stylová patetičnost, emblémy či antiteze. ¹⁹⁹

Nyní se zaměříme na způsob užití a počty exempl v konkrétních spisech mravoučného cyklu. Do *Knížky o sedmi hrozných ďábelských řetězcích* Lomnický vložil 28 exempl, která rozsahem téměř nepřesahují jeden list tištěného textu (delší exempla nalezneme až v *Kupidově střele* a v pozdějších knihách). Inspirací mu bylo (jako u většiny spisů z cyklu, což jsme již zmiňovali) *Rosarium*, citáty z antických autorů, z Bible a rané křesťanské literatury. Exempla vkládá do textu bez pozvolného přechodu, často násilně (komentáře mezi vloženým exemplem a následující mravněvýchovnou částí začal Lomnický užívat až později). Náboženských příběhů je zde celkem 16 (náboženská je pouze narážková a okrajová), světských 12. ²⁰⁰

V *Postním zvyku*, který je rozdělen do velkých dvou kapitol, nalezneme pouze 6 exempl. Tento počet exempl je z celého cyklu nejmenší. Zároveň však dochází vzácně k vyrovnanému poměru mezi exemplami světskými (3) a náboženskými (3). Již jsme zmiňovali, že Emil Pražák hovoří o možnosti vzniku *Postního zvyku* před rokem 1586, tedy

¹⁹⁷ VOIT, Petr. *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravněvýchovné prózy*. Praha: Karolinum, 1991, s. 18.

¹⁹⁸ Tamtéž.

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 18.

²⁰⁰ Tamtéž, s. 16–18.

ještě před *Knížkou o sedmi hrozných ďábelských řetězích*. Lomnický tak teprve hledal způsob, jakým bude mravněvýchovní cyklus psát, a s exemply zatím jen zkoušel pracovat. Dalším vysvětlením je, že nenáboženská (někdy dokonce až zábavná) exempla zařazena do nábožensky vzdělatelného kontextu narazila na odpor tehdejší katolické literatury. S tím se potýkal i v dalších knihách tohoto cyklu. Proti Pražákově hypotéze o prvenství *Postního zvyku* však mluví fakt, že jednotlivá exempla jsou do textu nenásilně zakomponována, tvoří tedy s textem jednotlivý celek, což se nedá říci o předcházející *Knížce o sedmi hrozných ďábelských řetězích*.²⁰¹

Na exempla užitá v *Kupidově střele* se zaměříme v samostatné podkapitole.²⁰² Nyní tedy přejdeme ke spisu *Tanec aneb Traktát skrovní o tanci*. Lomnický se v osmi kapitolách oprostil od *Rosaria* a vkládá sobě vlastní výraz. Nečerpá ani z Bible, ale ze skutečných událostí, z životní praxe. Tento projev samostatnosti zcela chybí *Knížce o sedmi hrozných ďábelských řetězích* a pouze směle probleskuje v *Postním zvyku* a *Kupidově střele*. Text je i díky tomu mnohem srozumitelnější, ovšem až na pátou a sedmou kapitolu, které jsou charakteristické „učným stylem a silnou katechezí.“²⁰³ Oproti *Kupidově střele* je počet exemplů redukován, zde jich najdeme celkem 32. Světská exempla jsou zastoupena počtem 17, zatímco náboženská počtem 15. Historiky Lomnický čerpal zejména z díla Johanna

²⁰¹ VOIT, Petr. *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravněvýchovní prózy*. Praha: Karolinum, 1991, s. 18–20.

²⁰² 4. 2 *Exempla z pohledu Kupidovy střely*.

²⁰³ VOIT, Petr. *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravněvýchovní prózy*. Praha: Karolinum, 1991, s. 22.

Herolta a ze sbírky *Vitae Patrum*. I když zde nechybí humor, hlavním tématem jsou pekelné tresty za smrtelné hříchy.²⁰⁴

Spisu *Utrhačů jazyk*, v němž najdeme opět méně, konkrétně 21 exempel, vévodí z *Rosaria* převzaté biblické citáty a scholastická moudrost. Lomnický tedy udělal oproti předešlé knize krok zpět. Opět jako u textu *Tanec aneb Traktát skrovný o tanci* čerpal z díla Johanna Herolta a ze sbírky *Vitae Patrum* a navíc ještě ze sbírky *Speculum exemplorum*. Ve vyznění exempel převažuje ráz náboženský (16) nad světským (5). V tomto díle už nehovoříme pouze o autorských pasážích, ale už o celých kapitolách.²⁰⁵

Vejklad prostý na nejsvětější modlitbu Otčenáš čerpá inspiraci z *Rosaria*, z díla Johanna Herolta, ze sbírky *Speculum exemplorum* a z *Vitae Patrum*. S tím, že se jedná o jednu z nejrozsáhlejších knih Lomnického, koresponduje i to, že je zde nadměrné množství exempel, tedy celkem 124, z toho očekávaně převažují náboženská exempla (78), světská jsou v menšině (46). Ač bychom zábavnost nečekali, kniha je humorná. Tím je vlastně odlehčena vážnost celého díla. Touto humorností a vkládáním exempel Lomnický přispíval k zlidovění dané tematiky více než podobné spisy třeba i profesionálních kazatelů.²⁰⁶

Dětský řápek sice opět čerpá z *Rosarie*, tentokrát však „ne již mechanicky a trpně, nýbrž s velkým důrazem na myšlenkovou a kompoziční samostatnost.“²⁰⁷ Dalšími zdroji byly dílo Johanna Herolta

²⁰⁴ VOIT, Petr. *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravně-výchovné prózy*. Praha: Karolinum, 1991, s. 23.

²⁰⁵ Tamtéž, s. 23–24.

²⁰⁶ Tamtéž, s. 25–26.

²⁰⁷ Tamtéž, s. 27.

a sbírka *Speculum exemplorum*. *Dětský řápek* obsahuje 61 exempel, z čehož 48 je o světských událostech a pouze 13 o náboženských. Zajímavostí je, že dosud zařazovaná exempla do mravoučného cyklu byla převážně středověká, nyní však Lomnický sáhl hlouběji do minulosti – do starověku a k Bibli. Nalezneme zde i exempla se zvířaty – konkrétně v pasáži, která se věnuje lásce dětí k rodičům.²⁰⁸

Tobolka zlatá obsahuje celkem 57 exempel, z toho 14 náboženských a 43 světských. Tato jasná převaha světských exempel je dána nejen autorovým záměrem, ale i dominantní předlohou, kterou bylo nenáboženské *Speculum exemplorum*. Dále čerpal (z celého cyklu zřejmě poprvé) ze *Summy* anglického dominikána Johanna de Bromyard.²⁰⁹

Pejcha života je zvláštní v tom, že jednotlivá exempla jsou opatřena výraznými nadpisy. Ubylo citátů z *Rosaria*, větší prostor byl tedy věnován autorskému textu a celým pásmům za sebou řetězících se exempel, kterých je v této knize celkem 45. Opět převažují exempla světská (27) nad náboženskými (18). Tentokrát Lomnický čerpal z díla Johanna Herolta, ze *Summy* anglického dominikána Johanna de Bromyard, ze sbírky *Speculum exemplorum*, z *Vitae Patrum* a také z knihy *Speculum historiale* dominikána Vincentia Bellovacenského. Cítíme již tvůrčí únavu projevující se tichým přebíráním pasáží z vlastních textů a také používáním již dříve užitých exempel, např. v *Kupidově střele* a v *Tanci aneb Traktátu skrovném o tanci*. Další známkou únavy a pesimismu je možná i poslední kapitola, kde Lomnický podává návod k odstranění pýchy – člověk by se měl poučit

²⁰⁸ VOIT, Petr. *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravněvýchovné prózy*. Praha: Karolinum, 1991, s. 27–28.

²⁰⁹ Tamtéž, s. 29.

ze života svatých, myslet na poslední soud a na svou nicotu. Jde o křečovitý kontrast s mravokárným a zábavným jádrem spisu.²¹⁰

4. 2 Exempla z pohledu Kupidovy střely

V *Kupidově střele* tvoří exempla zhruba polovinu textu. Rozdílnou délku jednotlivých kapitol určuje zejména množství vkládaných exempel a citátů, některé kapitoly tedy mohou mít až 100 stran. Lomnický zde vložil celkem 63 exempel, což je po *Vejkladu prostém na nejsvětější modlitbu Otčenáš* nejvyšší počet z celého mravněvýchovného cyklu. Asi pětina exempel je zde převzata z *Rosaria*, zbytek z díla Johanna Herolta a ze souboru *Vitae Patrum*. V souladu s námětem spisu dominují exempla světská (42) nad náboženskými (21). „Světskost tvořila vhodná východiska pro poučný, resp. výstražný smysl exempel. Důležitým rysem [...] byla dramatická a drastičnost.“²¹¹

²¹⁰ VOIT, Petr. *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravněvýchovné prózy*. Praha: Karolinum, 1991, s. 30–31.

²¹¹ Tamtéž, s. 21.

5. Dobové pojetí sexuality

Na úvod této kapitoly je třeba zmínit, že pojem sexualita se v raně novověkých pramenech nevyskytuje. Začal se používat až od 18. století.²¹²

Pojetí sexuality se pod vlivem morální politiky raně moderního státu a církve v průběhu 16., 17. a 18. století výrazně měnilo. Např. v 16. století se zcela běžně otevřeně mluvilo o sexuálních tématech, zatímco v 18. století docházelo ve společnosti k tabuizování těchto témat. Změny se týkaly i odívání – v 16. století bylo naprosto normální koupat se ve společnosti nahý či spoře oblečený, kdežto v 18. století to bylo nemyslitelné. Další výraznou změnou prošel pohled na sexuální styk před svatbou – v 16. století se předmanželská sexualita běžně provozovala, což rozhodně neplatilo ve století 18., kdy byl pohlavní styl tolerován pouze v rámci církevně požehnaného manželství.²¹³

Nyní se zaměříme detailněji na 16. století, v němž Šimon Lomnický napsal *Kupidovu střelu* a v němž byly společenské kontakty mezi lidmi ještě značně volné. Naprosto chyběla pruderie, sexualita nebyla považována za něco nečistého a hodného studu. Mimomanželský sexuální styk, jak jsme již výše zmínili, nebyl výjimkou. Koupel byla realizována jako společensky prožívaná událost a nevěstince sloužily jako veřejné zařízení. I mluva byla v této době jiná – obhroublá a eroticky zbarvená. Muži a ženy společně obývali velmi malý prostor. Na druhou stranu však docházelo k neústupnému zamezování jakéhokoli překročení sexuálních norem. Dodržování mravních norem bylo podrobno přísne kontrole nejen ze strany rodiny, ale i ze strany venkovských spolků, cechů a samozřejmě

²¹² DÜLMEN, Richard van. *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.-18. století)*. Díl 1. Dům a jeho lidé. Praha: Argo, 1999, s. 191.

²¹³ Tamtéž, s. 191–192.

také církve – ačkoli dle rozdílných představ o morálce. Kromě prostituce se mimomanželský sex, cizoložství a sodomie přísně trestaly, dokonce v 16. století často přísněji než v 18. století.²¹⁴ To ostatně dokládá i *Kupidova střela*, kde Lomnický o cizoložství a sodomii píše.

Malý počet nemanželských dětí svědčí o docela přísně morálním chování – i když ne vždycky dle pravidel. Paradoxem je, že právě v této sevřené společnosti byly možnosti k navázání mimomanželských styků o poznání větší než v 19. století.²¹⁵

²¹⁴ DÜLMEN, Richard van. *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.-18. století)*. Díl 1. Dům a jeho lidé. Praha: Argo, 1999, s. 192.

²¹⁵ Tamtéž, s. 192.

6. Pojetí vztahů mezi mužem a ženou (Kupidova střela)

Vztahy mezi mužem a ženou jsou jedním z ústředních témat Lomnického mravněvýchovného cyklu (zejména *Kupidovy střely*) a tedy i exemplar zde užitých. Již jsme několikrát zmínili, že Kupidova střela je zejména kniha o smilstvu. Lomnický rozeznává tři druhy smilstva: smilstvo prosté („Když hřešící oba jsou sobě volní, svobodní, nemajíce závazku manželského ani slibu stavu duchovního, nedopouštějíc se smilstva na místě posvátném, aniž jsou zprzněni proti přirození sodomským hříchem proklatým, on panicem ani ona panna není, nejsouc ani sobě krevností a přátelstvím příbuzní, ani který z nich jeden druhého nutí k hřešení, ale oba dobrovolně v tom hříchu sobě svolují, ti a takoví smilníci slují.“²¹⁶), porušení panen a cizoložstvo.

6. 1 Manželství

V druhé kapitole je vzpomenu, že Bůh prvnímu člověku Adamovi poručil, aby se držel své manželky, Lomnický dodává „manželky své, rozumějte, jediné, vlastní a milé.“²¹⁷ Připomíná šesté přikázání (Nesesmilniš.) a přidává výklad sv. Augustýna: „Pán Buoh zapovídá jednomu každému smilstvo, cizoložstvo, rufianstvo, nečistotu, nestydatost etc.“²¹⁸ a Tomáše Akvinského: „Každý skutek tělesný, kromě stavu manželského, jest hřích smrtný, zvlášt' když vůle k tomu přistopá.“²¹⁹ Dále cituje *Starý zákon*: „Smilní-li (prej) kdo s ženou bližního svého a cizoložstvo spáše s manželkou jeho, smrtí at' umrou i smilník,

²¹⁶ LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětský rápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 82.

²¹⁷ Tamtéž, s. 37.

²¹⁸ Tamtéž.

²¹⁹ Tamtéž.

i cizoložnice.²²⁰ A Šalamouna: „Kdožkoli vejde k ženě bližního svého, nebudeť čist, když se jí dotkne.“ Církev svatá říká, „že žádnému nenáleží ženského pohlaví poznati, totiž skutkem tělesným, kromě manželky své vlastní.“²²¹ Nebo „(prej) právo manželské svobodně puštěno každému, aby v osidla ďáblova neupadl, s cizí manželkou nehřešil, hanebně nesmilnil a nezavinil Bohu svému.“²²² Lomnický ještě také zmiňuje výrok sv. Ambrože: „Povinen jest muž touž víru manželce své zachovati, kterouž sám chce od ní míti a při ní shledati.“ Pokud už někdo smilní mimo manželství, „z takové směsice a nešlechtného scházení častokráte se rodí synové nešlechtní a řídko se kdy nacházejí dobří.“²²³ Za cizoložstvo je chápáno i to, když někdo „propustí manželku svou a jinou pojímá [...] a když propuštěnou od muže pojímá.“²²⁴

Jistá pravidla by se dle Lomnického měla dodržovat i v manželském sexu mezi mužem a ženou. Např. o poloze, kdy je při souloži žena nahoře, píše takto: „Šestý způsob téhož hříchu slove zpotvořilost, a to v tom, když muž zachovává místo manželské, však nezachovává naležitého způsobu neb pořádku, kladouc se tu, kde by měla žena býti, a žena tu, kde by měl býti muž. A to jest jakas mrzutá, zpotvořilá a neslušná věc, rovně jako by kostel postaven byl na zvonici aneb některý duom obrácen byl dolů makovicí.“²²⁵

²²⁰ LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětinský rápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 37.

²²¹ Tamtéž, s. 84.

²²² Tamtéž.

²²³ Tamtéž.

²²⁴ Tamtéž.

²²⁵ Tamtéž, s. 139.

6.2 Incest

Incest považuje Lomnický (vedle krvesmilství a sodomie) za nejtěžší hřích. Narážky najdeme v celé *Kupidově střele*, je to jeden z ústředních a velmi frekventovaných motivů knihy. Objevuje se hned v jedné z úvodních veršovaných pasáží: *K českému upřímnému čtenáři*, kde Lomnický píše: „Musím i to oznámiti, že krev krve se dotýká, žádný skoro nic neříká.“²²⁶ Z tohoto lze usoudit, že incest v tehdejší době nebyl ničím neobvyklým. „Týkalo se to snad především nižších vrstev, stojících na okraji společenské soustavy morální výchovy a tlaku; tento stav zobrazuje ještě světová literatura 19. století.“²²⁷ V *Kupidově střele* o incestu pojednává i celá kapitola: *O smilnění a hanebnosti páchaní s krve příbuznými, když se krev krve dotýká, kterýžto hřích těžší a ohyzdnější jest nade všechny předešlé způsoby smilstva*,²²⁸ ve které nalezneme, jak se o smilnokrevnicích a následném trestu vyjadřují např. sv. Augustýn, *Starý zákon*, *Justiniánův kodex*, Aristoteles.

Alexandr Stich tvrdí, že Lomnický je (nejev v této kapitole) středověký. Středověkost vidí v tom, „jak všechna témata [...] probírá v *Kupidově střele* systematicky, utříděně, jakoby vědecky. Středověký je také v tom, jak vychází ze starozákonního protiincestního příkazu Hospodinova.“²²⁹ Lomnický je zde však přísnější než Hospodin. Hospodin jako trest volí vyhoštění ze společnosti, zatímco Lomnický uvádí trest

²²⁶ LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětinský rápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 24.

²²⁷ STICH, Alexandr. *Kupido, incest a pomsta* (Něco o Šimonu Lomnickém z Budče). *Souvislosti*. Praha: 2001, č. 1.

²²⁸ LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětinský rápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 128–132.

²²⁹ STICH, Alexandr. *Kupido, incest a pomsta* (Něco o Šimonu Lomnickém z Budče). *Souvislosti*. Praha: 2001, č. 1.

smrti. Tento trest Hospodin stanovil za jiný hřích – za styk s macechou, snachou a kmotřenkou.²³⁰

Dále Lomnický uvádí, že i císařská a městská práva incest zapovídají a cituje *Justiniánův kodex* (vrcholný systém římského práva): „Ti, kdož jsou pod mocí naší, ať vědí, že po vše časy, jež se krví dotýkají, v manželství vstoupit nemají.“ V tomto kodexu se také píše, že děti narozené z incestního svazku byly vyděděny.²³¹

Lomnický se také odkazuje na vrozené biologické instinkty. V textu jsou smilnokrevníci přirovnáváni k psům, kteří prý „žádného rozdílu nemají, ani od matky, ani od sestry se nezdržují.“²³² U všech zvířat však incest není běžný. Uvádí několik gradujících příkladů: kuň spáchal sebevraždu, když zjistil, že měl styk s vlastní matkou; velbloud zabil člověka, který ho k incestu přiměl; a slon nejenže zabil sebe, ale i člověka, který ho k tomuto činu přivedl. Nyní cituje Aristotela: „Ohyzdná jest věc a proti všemu rozumu zřejmá, aby to člověk měl činiti, čehož hovado nechce se dopustiti.“²³³

Lomnický komentuje i soudobý stav, tedy že „by se jich nyní mnoho našlo, že jsou v tom hříchu zamětení.“²³⁴ Potvrzuje tedy své již výše zmíněné tvrzení z úvodní veršované pasáže *K českému upřímnému čtenáři*. Alexandr Stich k tomu dodává: „Znovu se tu setkáváme s tvrzením sociologického řádu, že totiž incest je jev rozšířený a že přestává být jevem

²³⁰ STICH, Alexandr. *Kupido, incest a pomsta* (Něco o Šimonu Lomnickém z Budče). *Souvislosti*. Praha: 2001, č. 1.

²³¹ LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětský rápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 129–130.

²³² Tamtéž, s. 130.

²³³ Tamtéž, s. 130-131.

²³⁴ Tamtéž, s. 130.

pronásledovaným společenskou normou. V samé podstatě moralizátorského přístupu k zpracování látky bylo a je podnes, že životní realita se líčí co nejčerněji, aby bylo vytvořeno východisko k vlastnímu persvazivnímu úsilí. Ale jistý stupeň korespondence mezi realitou a obrazem je v těchto žánrech nutný; tvrzení, i když zesílené a přehnané, musí mít reálný poklad; jinak se autor vydává v nebezpečí, že adresáti dílo odmítnou, popřípadě vůbec nepochopí. A zvláště u autora, jako byl Lomnický, který žil ve strachu před represí církevních institucí a všemožně se proti ní zabezpečoval, je nutné předpokládat, že nepodstupoval rizik deformovat realitu ve svém zobrazení příliš dalekosáhle. Lze tedy předpokládat, že incest jako společenský fakt nebyl v té době něčím zcela výjimečným.²³⁵ Lomnický pak také drasticky líčí, jak byla takto počatá nemluvňata zabita – byla uvržena „do záchodů, previtů, studnic, pivnic a jiných tajných míst.“²³⁶ Za hanebné dále považuje i poměr v duchovním rodičovství či mezi nevlastními rodiči a dětmi.

K tomuto tématu Lomnický přiřadil exemplum o sv. Ondřejovi a mládenci, který se mu svěřil, že s ním chce mít poměr jeho vlastní matka. Tento spor skončil u soudu, kdy matka zažalovala svého syna, který se jí prý pokoušel svést. To však nebyla pravda, proto se za něj přimluvil sv. Ondřej. Matka ale sv. Ondřeje nařkla, prý že on navedl jejího syna k onomu skutku. Vladař mládence odsoudil, Ondřeje nechal uvěznit a uložil mu trest smrti. V tom však zasáhl Bůh, který vyslyšel modlitby sv. Ondřeje. Seslal strašnou bouři, která matku zabila. Tím byli zachráněni nejen nevinný syn a sv. Ondřej, ale vlastně i vladař, který když spatřil moc

²³⁵ STICH, Alexandr. *Kupido, incest a pomsta* (Něco o Šimonu Lomnickém z Budče). *Souvislosti*. Praha: 2001, č. 1.

²³⁶ LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětský rápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 130.

Ježíše Krista, stal se věřícím. K tomu dodává Alexandr Stich: „Dosah incestního záměru přesáhl tím svou oblast; obnovení mravního řádu mělo za následek dokonce jeho rozšíření.“²³⁷

Další příběhy nalezneme v celé *Kupidově střele*. Často se jedná o sourozenecké vztahy – např. řetězení přestupků dětí krále Davida (Amnon, Davidův syn, se zamiloval do své krásné sestry Támar.²³⁸ Před otcem předstíral nemoc a poprosil ho, aby mu sestra připravila jídlo a donesla mu ho. Ta tak učinila, přišla k němu domů a na jeho žádost mu donesla polévku do pokoje. Když mu ji podávala, Amnon ji uchopil a chtěl s ní zhřešit. Támar ho prosila, aby to nečinil, ale nepomohlo to. Amnon poskrnil svou vlastní sestru. Ovšem její druhý bratr Absolon ji za dva roky pomstil a nechal svého bratra Amnona svými služebníky zabít.²³⁹) či mladý egyptský mnich, ve kterém se po doteku sestřiny ruky probudil chtíč. Také pojednává (pouze formou výkladu, nikoli exempla) o nevědomém sourozeneckém incestu. „Tím, že Lomnický v *Kupidově střele* rozvinul incestní motiv až k obohacené variantě nevědomého incestu sourozeneckého, předjal motivický vývoj české a slovenské romantické prózy, a vzhledem k tomu, že jeho dílo bylo v obrození ještě stále živé, nelze tu vyloučit ani přímý generický vztah.“²⁴⁰ Závěrem této kapitoly však nutno podotknout, že i sám Lomnický incest „představil jako historicky

²³⁷ STICH, Alexandr. *Kupido, incest a pomsta* (Něco o Šimonu Lomnickém z Budče). *Souvislosti*. Praha: 2001, č. 1.

²³⁸ 2. kniha *Samuelova 13* – Zde je příběh mnohem delší a je rozdělen na dvě části. Lomnický vynechal pasáž, kdy syn Davidova bratra Jónadab radí Amnonovi předstírání nemoci. Stejně tak vypustil fakt, že Támar byla panna a že po pohlavním styku Amnon k Támar pocítoval nenávist a vyhnal ji. V Bibli je pak Absolonova pomsta nejen v dalším příběhu, ale hlavně je mnohem detailněji popsána.

²³⁹ LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětský rápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 75.

²⁴⁰ STICH, Alexandr. *Kupido, incest a pomsta* (Něco o Šimonu Lomnickém z Budče). *Souvislosti*. Praha: 2001, č. 1.

proměnlivý a podmíněný“ jev, který byl v počátcích vývoje lidstva zcela přirozeným, vlastně dokonce nutným.²⁴¹

6. 3 Sodomský hřích

Na sodomský hřích najdeme narážky v celé knize, ale je jí věnována i celá kapitola: *O sodomském hanebném hříchu, kterýž jest proti přirození, nad nějž v světě žádného ohavnějšího a těžšího není, skrze kterýž se děje Pánu Bohu veliká potupa a přirozené naklonnosti přestoupení.*²⁴² V té Lomnický nejprve vysvětluje, že tento hřích nese název po měšťanech Sodomy a Gomory, kteří tento hřích páchali. Za to byli takto potrestáni²⁴³: „Pán dštil na Sodomu a Gomoru sirou a ohněm s nebe. I podvrátil města ta i všecku vůkol krajinu, všecky obyvatele měst a všecku zelenost země.“²⁴⁴ Cituje sv. Augustýna: „Nade všecky hříchy nejtěžší jest hřích sodomský, pročež (prej) i němý a kteréhož jmenovati nesluší sluje. A tentýž hřích pro svou ohavnost jest jeden z těch hříchův, kteříž bez přestání k nebi volají a od Boha pomsty žádají.“²⁴⁵ Dle sv. Augustýna je sodomářství těžší hřích než incest, zkrátka je to hřích vůbec nejtěžší. Člověk by na tento hřích neměl ani pomyslet. I Lomnický svými komentáři dává najevo, že se „ostejechá“ o tomto tématu pojednávat, přesto vkládá hned několik exemplů, z nichž se například dozvídáme, že sodomského hříchu se ostýchají a hrozí

²⁴¹ STICH, Alexandr. Kupido, incest a pomsta (Něco o Šimonu Lomnickém z Budče). *Souvislosti*. Praha: 2001, č. 1.

č. 1.

²⁴² LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětinský rápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 132–141.

²⁴³ *Genesis 19* – Hospodin z těchto hříšných měst ušetřil Lota a jeho dvě dcery, to Lomnický úplně vypouští.

²⁴⁴ LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětinský rápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 133.

²⁴⁵ Tamtéž, s. 132.

dokonce i d'áblové. Další exemplum pojednává o ženě, která při tomto hříchu umřela, byla pohřbena, ale její tělo „nějaká černá svině s sedmi prasaty kdes se tu vzala, z hrobu tělo její vyryla, oudy její všecky roztrhala a střeva poruznu žalostivě rozvláčela. Potom pak ta svině hned zmizela a veliký smrad po sobě tu zůstavila.“²⁴⁶ Jiné exemplum je o „sodomáři“, kterému pod nohama usychala tráva, jako by byla spálena ohněm. Za svůj hřích pak bídně a mizerně zahynul. Dále Lomnický vyjmenovává sedm způsobů tohoto hříchu: První způsob je „samého sebe poškrvnění“, druhý je „mužského pohlaví jako ženy užívání“, třetí je, když „žena způsobem mužským s jinou ženou hřeší“, čtvrtý je „hovadnost, totiž když s němými a nerozumnými hovady děje se hanebné scházení“. Z tohoto čtvrtého způsobu rodí se děti „zpotvořilé“. V jedné zemi prý žena porodila tak syna s beraní hlavou, jinde zase napůl člověka, napůl vola. Dokonce prý jedna svině porodila napůl vepře, napůl člověka. V Německu zase měla žena porodit dítě s kozími rohy. Pátý způsob je „nevlastnost, totiž když muž mimo přirozenou povahu s některou ženou hřeší, nezachovává přirozeného místa“, šestým je „zpotvořilost“²⁴⁷ a poslední způsob je „nezpůsobilost, když kterýkoli muž buď s nevěstkou, neb manželkou hovadský, svinsky aneb raději at' díím pesky se scházejí a tudy v smilstvu větší líbosti a rozkoše vyhledávají.“²⁴⁸

²⁴⁶ LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětinský rápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 135.

²⁴⁷ Viz kapitola 6. 1 *Manželství*.

²⁴⁸ LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětinský rápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 135–140.

6. 4 Pomsta

Pomsta je masivně pojatý motiv *Kupidovy střely*, dokonce je jí věnována samostatná kapitola: *O pokutách a pomstách smilstva, cizoložstva a všelijakého rufiánstva a sodomářství, kteréhož Pán Bůh nikdá bez pomsty neračil nechati, nýbrž vždycky pro ty a takové hříchy krajiny, země, města a osoby hrozně trestati a pokutovati račil.*²⁴⁹ „Jak titulek ukazuje, pomsta (synonymní s trestem a pokutou) je zde primárně chápána jako pomsta boží. Bůh je k pomstě přímo vázán jako ke své povinnosti, lidé ho o ni prosí a žádají; tak je tomu nejen v této speciální pomstevní kapitole, ale tento motiv se průběžně opakuje v celém díle.“²⁵⁰ Na rozdíl však od pobělohorské exemplové praxe u Lomnického netrestá Bůh při soudu, ale trest hříšníky čeká už na tomto světě d'áblem, který ještě živým nebo právě umírajícím hříšníkům láme krky, kroučí tělo atd. Popisováním těchto strašných následků chtěl Lomnický šokovat a odvést tak lidi od hříchu.

Do této kapitoly Lomnický vkládá mnoho příkladů, např. z knihy *Genesis*. Připomíná potopu světa²⁵¹, kterou seslal samotný Bůh jako „těžkou pokutu na veškeren svět pro lidskou zlost a toho hanebného smilstva nepravost.“²⁵² A zmiňuje potrestání pro Sodomu a Gomoru.²⁵³ Také zde najdeme exemplum, které se prý odehrálo v Římě. Pojednává o jedné chlípné ženě, která ač byla plná nečistoty, odmítla zpověď. Její dům tedy dva dny před smrtí obsadili d'áblové. Dům se třásl, hýbal, viklal

²⁴⁹ LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětský rápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 142–155.

²⁵⁰ STICH, Alexandr. *Kupido, incest a pomsta* (Něco o Šimonu Lomnickém z Budče). *Souvislosti*. Praha: 2001, č. 1.

²⁵¹ *Genesis 6* – V Bibli je příběh popsán sice obsírněji (zejména pasáž, ve které Bůh mluví k Noemu a dává mu pokyny), ale Lomnický jej podává dramatičtěji.

²⁵² LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětský rápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 142.

²⁵³ Viz kapitola 6. 3 *Sodomský hřích*.

tak, až všichni lidé z něj utekli. Po dvou dnech našli ženu mrtvou, „mrzutě na způsob míče sklíčenou a jako v klubko svinutou. Nos její byl do nečistoty vlastní vstrčen, hnáty zpátkem vyvrácený, ruce zatočený, takže jako nějaká příšera tělo její tu bylo spatřeno a k výstraze mnohým okazováno.“²⁵⁴

6.5 Obraz ženy

Hned v dedikaci je vložen biblický příběh o prvním člověku Adamovi a jeho ženě Evě²⁵⁵, která se nechala obelhat d'áblem prostřednictvím hada a jedla zakázané ovoce. Dala okusit i Adamovi, který tak ztratil nesmrtelnost. Lomický dodává, proč se d'ábel obrátil k ženě: „Proto, že ženy jsou neopatrné, měkké a mdlé. Že jsou neopatrné, snadničce se oklamávají; že měkké, k zlému neb dobrému hned se nakloňují; a že mdlé, lehce přemoženy bývají. Protož d'ábel nepřistoupil k muži, ale k ženě, znaje že ona, jsouc pohlaví neopatrné, lehce se dá oklamati, jsouc měkčejší, spíše se dá namluviti, a jsouc mdlejší, snáze se také dá přemoci, a oklamaje ženu, že také skrze ni velmi snadně muže podvést bude moci.“²⁵⁶ Tímto tvrzením Lomnický předznamenává své smýšlení o ženách, které se line celou knihou. Jakub Krč k tomu dodává: „Z tradičních dvou ženských typů, Evy a Marie, upíná Lomnický pozornost zejména k typu prvnímu: k ženě hřešící a svádějící. Není tu nic k podivení:

²⁵⁴ LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětský rápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 146–147.

²⁵⁵ *Genesis 3* – V Bibli je příběh detailněji popsán, Lomnický sice pouze příběh připomene, ale poté se na rozdíl od Bible věnuje příčině. Spekuluje, proč d'ábel v podobě hada nepřistoupil k muži, proč Adam od Evy okusil ovoce apod. Žena je v Lomnického podání jasný viník.

²⁵⁶ LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětský rápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 17–18.

tak hledí svět na ženu už od pozdní antiky a novozákonních epištol.²⁵⁷ Lomnický uvádí, že žena např. oklamala a svedla kromě Adama i Samsona, Davida, Šalamouna.²⁵⁸

To, že jako viníka smilnění vidí Lomnický ženu, dokládá i v tomto tvrzení: „smilstvo nic jiného není než dvéře Satanovy zlosti, cesta nepravosti, štírové uštknutí, škodlivého dotknutí že jest žena, když jest muži připojená. Jako slámu oheň zapaluje, tak ona plamenným svým ohněm svědomí spolu přebyvajícího obtěžuje, základy hor vyvracuje, a jestliže žena s mužem obydlí míti bude, osidlo (prej) d'áblovo daleko odtud nebude.“²⁵⁹

Lomnický mužům radí, aby si raději za manželku vzali ženu „mrzkou, avšak dobře zachovalou, nežli krásnou a bláznivou.“ Při této příležitosti Lomnický cituje sv. Augustýna: „Žena jest (prej) past duše, loupežník života, libá smrt, oulisnej ouraz, rozkošná zkáza, smradlavá růže, zlé dobrovolné etc.“²⁶⁰ V jednom exemplu vystupuje ale i žena, která se pro svou nesmírnou krásu raději nechala zavřít do nějakého srubu, než aby svou krásou urážela a sváděla muže.

6. 5. 1 Nevěstky

Lomnický se vyjadřuje i k prostitutkám: „Nevěstkou býti aneb k nevěstkám přistoupiti a s nimi obývati zapovídá Pán Bůh také i k těm,

²⁵⁷ KRČ, Jakub. Kam d'ábel nemůže, tak babu pošle. Baba svodnice v exemplech Šimona Lomnického z Budče. *Souvislosti*. Praha: 1997, č. 1.

²⁵⁸ LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětinský řápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 57.

²⁵⁹ Tamtéž, s. 39.

²⁶⁰ Tamtéž, s. 106.

které obecné jsou, tím se živí, v svět a v hampejs jdou. A protož (prej) kteří praví, že smilstvo žádný hřích není, za kacíře a potupníky církve svaté mají býti počtení.²⁶¹ Jinde píše: „Nevěstka zdraví i statek / přivodí všecko na zmatek. / I o rozum připravuje, / síly a zraku zbavuje. / Všecko všudy poškvřňuje, / na mizinu přivozuje. / Zabíjí i milou duši, / účastnost a smlouvy ruší. / I pověst dobrou zhyzdňuje, / tovaryšstvo rozděljuje. / Jenž sobě věrní byvají, / skrz nevěstky se neznají.“²⁶² Také cituje *Písmo svaté*, konkrétně *Přísluvi 5*, které obsahuje varování před cizími ženami.

Hned v první kapitole Lomnický pojednává o potupě smilstva, kde cituje např. Šalamouna: „Kdož krmí nevěstky, ztratit' statek svůj.“ Připojuje i verše (bez odkazu na autora, píše jen „jeden veršův skladatel napsal“, poté „a jiní dí“²⁶³): „Kdo jen vždy v čepu sedí, / kostek a nevěstek hledí, / zlou pověst o sobě mívá, / chudý, nuzný vždycky bývá.“²⁶⁴ a „Ten, kdo nevěstce frejuje, / nechť nemní, že ho miluje. / Neb ona nezná milosti, / než hledí měšce s pilností.“²⁶⁵ Dále cituje Pythagorase, který odpovídal nějakému chlípnickovi, jenž povídal, že raději než s filozofy chce být s nevěstkami: „Svině když kaliště mají, / na čistou vodu nedbají.“²⁶⁶ Muži jsou zde ti, kdo chodí za nevěstkami. Dále cituje sv. Řehoře, Aristotela, sv. Pavla, Senecu, sv. Jeronýma... Většinou jde o varování před ztrátou zdraví, před zprzněním duše, dokonce před smrtí a také říká, že smilstvo „člověka téměř v hovado proměňuje.“²⁶⁷ Přímo v této kapitole pak můžeme číst exemplum,

²⁶¹ LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětský rápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 40.

²⁶² Tamtéž, s. 53–54.

²⁶³ Tamtéž, s. 33.

²⁶⁴ Tamtéž.

²⁶⁵ Tamtéž, s. 34.

²⁶⁶ Tamtéž, s. 59.

²⁶⁷ Tamtéž, s. 35.

které pojednává o mladém smilníkovi, jenž šel v noci přes pole zhřešit za svou „frejčkou“, jenže zabloudil a nemohl přejít přes zničený most. V tom se objevil ďábel a nabídl mu, aby si sedl na jeho koně, že ho kam žádá, donese. Mládenec s radostí nasedl a myslel si, že za chvíli bude u své milenky. To se ovšem mýlil. Ďábel ho hned shodil do vody a utopil ho. „Frejč“ tak pro svou zlou touhu smilnit ztratil tělo i duši.²⁶⁸ Další exemplum, v němž vystupuje nevěstka, je např. o Abrahamovi.²⁶⁹

6. 5. 2 Baba svodnice

Baba svodnice je typ vyprofilovaný už ve středověku, viz mastičkářské hry, hra o vzkříšení Krista ze *Svatovítského sborníku* atd. Lomnický věnuje tomuto typu velkou pozornost. „Třetí příčina aneb raději nástroj k smilstvu, cizoložstvu jsou svodnice, ty proklaté baby, kteréž jsou horší nežli ten sám čert, jakž jest i přísloví: Co nemůž ďábel dovésti, / to baba vše hledí svěsti.“²⁷⁰ Baby svodnice byly ženy, jež dokázaly jakoukoli ženu (pannu, vdovu) přivést k smilstvu. Činily tak za úplatu. „O takových svodnicích a babách, poněvadž Václav Dobřenský v jedné knížce, kteráž slove Pramen vody živé, nákladem jeho vydané, dosti obšírně píše a toho na ně dostatečně dovozuje: že jsou mocnější a silnější nežli sám ďábel, horší nežli Jidáš, škodlivější než peklo, též že jsou usta ďáblova, špeheřky

²⁶⁸ LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětinský rápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 35.

²⁶⁹ Viz kapitoly 6. 6. 1. *Muž jako viník*.

²⁷⁰ LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětinský rápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 159.

lidu božího, psi a vyžlata myslivecká. Item že jsou morděrky a prodavačky duší pannen a manželek poctivých a vražednice jejich etc.²⁷¹

„Baba svodnice slouží Lomnickému jako příklad, jak lehké je dostat se na scestí, potkáte-li se s člověkem mistrně ovládajícím ženskou psychologii a všechny taje milostných krajin.²⁷² Na babu svodnici se dokonce obrací i ďábel. To dokládá exemplum, ve kterém Lomnický popisuje, jak se ďábel marně pokoušel zničit třicetileté manželství. Po nevydařených pokusech ďábel oslovil babu, které za tento ohavný čin slíbil střevíce. Baba každému z manželů napovídala, že jejich protějšek miluje někoho jiného, a dala jim rady, které nakonec vedly k tragickému konci – muž zabil svou ženu.²⁷³ „Protož nějaký poeta napsal: [...] Baba jest třikrát horší nežli čert, věř tomu, že to není žádný žert.“²⁷⁴

„Babu svodnici lze porazit jen její vlastní zbraní: ženskou vychytralostí.“²⁷⁵ I o tom pojednává jedno z exempel, ve kterém baba svodnice chtěla rozbít spořádané (leč chudé) manželství tím, že ženě dohazovala bohatého muže. Žena však babu svodnici převezla, řekla jí, že o bohatého muže má zájem, ale příroda jí v daný večer nedovolí s mužem nic mít, má tedy baba svodnice přijít druhý den. Žena domluvila sousedky, které se ukryly v komoře. Když baba svodnice přišla, žena ji do komory vlákala – tam se na ni všechny sousedky nelítostně vrhly. Baba svodnice

²⁷¹ LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětinský rápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 160.

²⁷² Tamtéž, s. 160.

²⁷³ Tamtéž, s. 159–160.

²⁷⁴ Tamtéž, s. 160.

²⁷⁵ KRČ, Jakub. Kam ďábel nemůže, tak babu pošle. Baba svodnice v exemplech Šimona Lomnického z Budče. *Souvislosti*. Praha: 1997, č. 1.

z domu vyběhla nahá, zkrvavená – všichni v okolí ji zvědavě pozorovali.²⁷⁶ Lomnický dává tuto statečnou a poctivou ženu za vzor – „Tím způsobem, řekl jsem, kdyby se k nynějším svodnicím a takovým babám zachovali, platí, že by poctivých panen, paní pokoušeti a svozovati přestaly.“²⁷⁷

6. 5. 3 Cizoložnice

Lomnický definuje cizoložstvo jako „nenáležitě cizího lože poškrvnění, buď manželky, neb manžela užívání aneb z svého vlastního lože vykročení.“²⁷⁸ Zároveň říká, že je to „těžší hřích než násilí aneb panen²⁷⁹ porušení“²⁸⁰ a „jest hřích těžší nežli všelijaké jiné zlodějství“²⁸¹ ba dokonce cizoložstvo přirovnává k vraždě.²⁸² V souvislosti s tímto tématem Lomnický připomíná i známé přísloví: Nečiň jiným to, co nechceš, aby jiní činili tobě.²⁸³ K cizoložstvu dochází i mezi příbuznými, což hřích vlastně zdvojnásobí. Odvolává se také na *Písmo*, kde je psáno, že žena, která opustí svého muže, zhřeší.²⁸⁴

Cizoložstvo *Kupidova střela* dělí na nevlastní (mezi manželi – „Horlivý ženy milovník, jest rovně co cizoložník.“), vlastní (když ženatý

²⁷⁶ LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětinský rápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 162–164.

²⁷⁷ Tamtéž, s. 164.

²⁷⁸ Tamtéž, s. 102.

²⁷⁹ K tomuto tématu se Lomnický také vyjadřuje: U které dívky není nalezeno panenství, ať je ukamenována a umře, neboť se dopustila hříchu hanebného a smilnila v domě svého otce. In LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětinský rápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 38.

²⁸⁰ LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětinský rápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 102.

²⁸¹ Tamtéž.

²⁸² Tamtéž, s. 103.

²⁸³ Tamtéž, s. 102.

²⁸⁴ Tamtéž, s. 103.

muž či vdaná žena hřeší se svobodným protějškem) a nejvlastnější (když ženatý muž či vdaná žena hřeší se zadaným protějškem).²⁸⁵

V jedné z pasáží Lomnický popisuje rozdíl v trestání cizoložnictví v Německu a u nás: „V Němcích také cizoložníky mečem trestali, cizoložnice zahrabávali, vypovídali, aneb do kláštera je hnali. Ale u nás v Čechách milostivěji, které se ženy neb děvečky nechovají, když jen dítek nemordují, teda jim jako za obyčej randy dávají, březovým i vrchovišti²⁸⁶ od města je vyprovázejí a někdy i na cestu buštěhradského rázu groš²⁸⁷, totiž cejch neb dva, jim přidávají.“²⁸⁸

Lomnický vzpomíná i na cizoložnici Kleopatru, která ač měla císaře Antonia za manžela, přesto chodila do nevěstinců a smilnila. Ale ani tak se nevracela spokojená, vždy naopak toužila po smilstvu víc a víc. Smilstvo je prý totiž jako voda: „Čím kdo více vodu pije, / tím víc žižně v sebe lije.“²⁸⁹

6. 5. 4 Žena svádějící

Žena svádějící a jdoucí jasně a bezhlavě za svým hříšným cílem je další postava Lomnického exempel. V jednom takovém vystupuje kněz Vincencius, který byl obdařen nejen duchovními ctnostmi, ale byl i fyzicky krásný, příjemný a všemi oblíbený. Ve stejném městě žila i Valentia, která se do svatého Vincencia bezmezně zamilovala. On si její náklonnosti všiml, ale přičítal to zájmu o Boha. Valentia ale byla tak urputná, až začala

²⁸⁵ LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětinský rápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 105–111.

²⁸⁶ Vrchoviště = metla.

²⁸⁷ Buštěhradský groš je dobové lidové úsloví.

²⁸⁸ LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětinský rápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 148.

²⁸⁹ Tamtéž, s. 68.

simulovat nemoc. Když se nikomu nepodařilo ji vyléčit, zavolali svatého Vincencia, aby jí dopřál poslední zpověď. Žena se zastyděla, ale přesto zpověď předstírala. Nakonec se však přiznala, že není nemocná na těle, ale na duši. Lásku mu tedy vyznala a zmínila i důvody svého ostychu a následné lži. V zápětí ho začala prosit o splnění tužeb, odhodila prostěradlo a stála před ním nahá. Vincencius se však zhrozil, napomenul ji, aby se zahalila, chtěl ji odvést a zabavit této hříšné myšlenky. Vysvětloval ji, že své tělo zaslíbil Bohu, a běžel pryč. Valentia se rozhněvala a chtěla začít křičet a křivě ho obvinít, že je násilníkem, který ji chtěl poskvřnit, a vyvolat tak posměch a hanbu. Bůh však nedopustil, aby nevinný a počestný mládenec byl takto nespravedlivě potrestán za něco, co neprovedl, proto když žena chtěla křičet, ďábel začal její tělo trápit a lomcovat s ním. Přiběhli za ní lidé, kteří se vyptávali, co to způsobilo. Nakonec poznali, že je posedlá d'áblem, snažili se jí pomoci, d'ábla vyhnat, ale nepodařilo se. Ďábel jim řekl, že ho z těla nevyženou, jedině, kdyby přivedli kněze Vincencia, který zpověď oné ženy vyslyšel, a ten tedy může ostatním vyložit její slova. Když pro něho přišli, Vincencius prosil Ježíše, aby mu pomohl se nad ženou smilovat. Vyhnal jí d'ábla z těla a přihlížející ho díky tomu pak vnímali v ještě větší vážnosti a poctivosti.²⁹⁰

Lomnický k tomuto tématu připojuje i příběh z *Bible*. Je o poctivém a krásném mládenci Jozefovi, který byl prodán Putyfarovi, „komorníku faraona krále“.²⁹¹ Jelikož mu věrně sloužil, bylo mu vše svěřeno. Když však jednou nebyl pán doma, jeho paní Jozefovi nestydatě několikrát

²⁹⁰ LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětský řápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 69–72.

²⁹¹ *Genesis*39 – Lomnický se (až na vypuštění některých závěrečných pasáží) v této části příliš od *Bible* neodchyluje, jen opět připojuje na konci vlastní komentář, kterým pochybuje o existenci mnoha „Jozefů“, spíše odhaduje četnost „Putyfarek“.

navrhla, aby s ní spal. On však vždy odmítl. Paní ho tedy za tu potupu křivě obvinila, že ji obtěžoval. Jozef byl pak více než dva roky ve vězení. Pán Bůh je však spravedlivý a Jozefa vysvobodil a učinil ho pánem (prvním po králi) v zemi egyptské. Lomnický k tomu připojuje, že dnes je těžko hledat takového Jozefa.²⁹² Prý i Šalamoun jednou skrze okno spatřil mládence toulajícího se v noci po ulicích, jak se potkal s jednou cizoložnou ženou oděnou jen v rouše nevěstčím. Žena, které muž odjel na dalekou cestu, počala mládence líbat, lahodit mu a říkat: „Pojď, opojme se prsy a poživejme žádostivých objímání, dokavadž nebude den.“²⁹³ Muž „hned jde za ní, jako vul k zabití veden jsa a jako beránek chlipný, nevěda a neznaje, že k okovům blázen tažen bývá, dokaváde nepronikne střela jater jeho. Rovně jako kdyby pták pospíchal do osidla, a neví, ano o nebezpečnosti života jeho působí se.“²⁹⁴

6. 6 Obraz muže

Ač výše byli muži většinou zobrazováni jako oběti²⁹⁵ ženské vychytralosti a hříšnosti, musíme ukázat i druhou stranu mince, která se však u Lomnického vyskytuje mnohem méně, tedy muže v roli viníka.

²⁹² LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětský rápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 72–73.

²⁹³ Tamtéž, s. 73.

²⁹⁴ Tamtéž.

²⁹⁵ Lomnický ale zmiňuje i jednoho krásného mládence, který, aby právě předešel hříchu a nepřitahoval ženy, si zohavil šrámem tvář. Dodává však, že mnozí mládenci naopak se šlechtí a strojí, aby se cizím ženám zalíbili, čímž urážení Pána Boha. In LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětský rápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 108.

6. 6. 1 Muž jako viník smilstva

Lomnický podotýká, že existují příklady, ve kterých „mnozí muži lstně, podvodně žen, panen poctivých netoliko pokoušeli, ale také i násilně poctivost jim odjíмали a s nimi hanebnost páchali.“²⁹⁶ Dokonce se vyskytuje i příběh, kdy viníkem je více mužů najednou, kteří celou noc znásilňovali ženu, ta pak umřela.²⁹⁷ V dalším exemplu je muž viníkem hned v několika ohledech – byl to smilník, který se zamiloval do nevěstky a vlastní matku ústně i fyzicky vydíral, protože s nevěstkou neměli peníze. Trest však na sebe nenechal dlouho čekat. Nejprve se přátelé matky zastali, pak chytili syna pod krkem a přikázali mu, aby se vystěhoval. Přestěhoval se tedy do obecního domku za nevěstkou, byl o hladu, žízni, zkrátka žil opuštěný v nouzi a bídě. Onemocněl a upadl v zoufalství. Nemohl to už dál snášet, rozhodl se tedy, že se zabije a podřezal si hrdlo.²⁹⁸

Nebo např. v kapitole o cizoložstvu je zařazeno exemplum o sedlákovi, který měl mladou a pěknou ženu, jež mu druhý sedlák záviděl a chtěl ji poskvřnit. Proto jednoho dne po odchodu manžela z domu, muž přilehl do lože nic netušící ženě, která myslela, že je to její manžel. Nevědomky se tedy dopustila cizoložstva. Když se manžel vrátil, na podvod s manželkou hned přišli, vydali se do kostela, kde všem svůj příběh pověděli a kde žena prosila boha o odpuštění a potrestání viníka. Nakonec byl hříšník všem ukázán a potrestán zlým duchem.²⁹⁹

Muž však může zhřešit třeba jen v mysli. On totiž už i samotný pohled na ženu a pomyšlení na sesmilnění s ní je vlastně hřích. To

²⁹⁶ LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětský rápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 74.

²⁹⁷ Tamtéž, s. 75.

²⁹⁸ Tamtéž, s. 76–80.

²⁹⁹ Tamtéž, s. 103–105.

Lomnický dokládá exemplem o muži, který v mysli velmi hřešil, ač se fyzicky ničeho nedopustil. Tento muž pozoroval obraz Panny Marie s dítětem na klíně. Pacholátko se mu líbilo, ale zdálo se mu, že má po celém těle bodné rány. Obraz promluvil, ptal se muže, co si zaslouží viník, který to pacholátku způsobil. Muž odpověděl, že zlou smrt. V tom se dozvěděl, že on je ten viník, který Pána Ježíše tak zranil svou zlou vůlí a zlými myšlenkami. Ďábel mu proto zlomil krk.³⁰⁰

Lomnický čtenáře mající zájem o četbu příběhů, v nichž „se dočteš, kterak smilníci, panen, paní násilníci, hanební se nacházeli a srze to mnozí k hrozným pokutám přicházeli,³⁰¹ odkazuje k *Kníze o vrchnostech a správcích světských*. Navíc dává mužům doporučení: „Nehleď na ženu cizího muže, ani se nevyptávej na děvečku její, [...] mezi ženami nepřebývaj, nebo jako mol od roucha pochází, tak od ženy nepravost muže.“³⁰² I to potvrzuje Lomnického tendenci za vším hledat ženu.

6. 6. 2 Hříšní starci a svatí

Lomnický cituje Senecu: „Mladý frejír hřeší těžce, / když smilstva přestati nechce. / Starý pak jest zhola blázen, / že nechce být řitství prázen.“³⁰³ I mnozí starci tedy, ač sešli, přec ještě střílí „Kupidovou strelou“. To Lomnický dokládá i exemplem: Jakýsi stařec se roznemohl a rozstonal. Nechtěl nikoho ze svých klášterních bratří obtěžovat, proto chtěl odejít do Egypta. Opat Mojžíš ho sice varoval před smilstvem, stařec

³⁰⁰ LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětinský řápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 41.

³⁰¹ Tamtéž, s. 76.

³⁰² Tamtéž, s. 38.

³⁰³ Tamtéž, s. 59.

toho však nedbal, prý má tělo „zemdené“ a téměř mrtvé, a vydal se na cestu. Starala se o něj nějaká děvečka, se kterou on nakonec sesmilnil a počal dítě. To po narození v den velikého svátku nesl do kostela, kde ho bratří spatřili – zastyděli se a plakali. Stařec je varoval, ať nespáchají stejný hřích a prosil je, aby se za něj modlili. Sám se dal na slzavé pokání, až se vrátil k předešlému způsobu života a došel tak Božího smilování.³⁰⁴ V knize najdeme na dané téma i citaci Tulliusa: „Smilstvo ač každému věku / ohyzdné, škodné člověku, / však nejvíc starým lidem všem / škodí, zvláště ztuchlým babám těm.“ Z těchto veršů je však patrné, že hřích u starého muže a staré ženy není vnímán stejně.

V souvislosti s hříchem u svatých Lomnický cituje Senecu: „Přemáhá i mnohé svaté / smilstvo hanebné proklaté.“³⁰⁵ To dokládá na dalším příkladu, tentokrát pocházejícího od sv. Jeronýma: V jeskyni na poušti žil svatým a zdrženlivým životem poustevník. Živil se vlastní prací, modlil se ve dne v noci, byl mužem dobrým a šlechetným a činil jen samé dobré skutky. Po čase však z toho chtěl mít prospěch, začal se vyvyšovat a toužil se více sobě než Pánu Bohu zalíbit. Zaznamenal to ďábel a sestrojil naň léčku – převlékl se za krásnou mladou ženu a předstíral bloudění pustými horami. Žena padla před dveře poustevníka a prosila o smilování a o střechu nad hlavou, aby v noci nemusela bloudit lesem. Přijal ji tedy a ptal se, proč se vydala do těchto končin. Tu se ona k němu začala tuze mít, šprýmovala, usmívala se, hladila ho, věšela se mu kolem krku... Poustevník začal myslet na rozkoš a na tělesnou líbivost, až se s ní chtěl dokonce opravdu fyzicky spojit. V tom žena (ďábel) začala křičet hrozným

³⁰⁴ LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětinský řápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 59–60.

³⁰⁵ Tamtéž, s. 60.

hlasem a zmizela. Muž zůstal v hanbě a potupě. Mnoho d'áblů si tu podívanou nenechalo ujít a chechtali se, křičeli a potupně poustevníkovi říkali, že když se vyvyšoval, tak se za to dostal do pekla. Z toho plyne ponaučení, že kdo se povyšuje, bude ponížen. Aby mu bylo odpuštěno, měl učinit slzavé pokání, projevit pokoru, opět se zaslíbit Bohu a vhodnými skutky svou vysokomyslnost odčinit. To se však nestalo a poustevník zahynul.³⁰⁶

Z těchto dvou exempel vyplývá, že sesmilnit mohl opravdu každý, ať starý či svatý. Vždyť pokušení číhá všude, je jen na člověku, zda je dost silný ve své víře, aby mu odolal. Ne však vždy je to jednoduché, někdy d'ábel setrvává v pokušení i mnoho let. To dokládá exemplum o jednom klášterníkovi, kterého d'ábel čtyřicet let pokoušel, až nakonec dosáhl svého a muž sesmilnil.³⁰⁷ V dalším exemplu se dočteme, že jakýsi muž spatřil kolem jedné opuštěné chýše v poušti, ve které bydlí pouze jeden člověk, velké množství d'áblů, kdežto ve městě, kde se nachází spousta domů a mnoho lidí, jen d'ábla jediného. Podivil se tomu, ale anděl Páně mu to vysvětlil. Ten poustevník je totiž věrný Boží služebník a d'ábelskému pokušení odolává, proto je zde d'áblů více, aby měli větší šanci ho oklamat a svést. Zatímco ve městě stačí jeden d'ábel, protože tam jsou všichni jeho vůli podmaněni.³⁰⁸

³⁰⁶ LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětinský rápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 60–62.

³⁰⁷ Tamtéž, s. 64.

³⁰⁸ Tamtéž, s. 65–66.

6. 6. 3 Muži porušující panny (i ty Pánu Bohu snoubené)

Lomnický také poukazuje na muže, kteří se smilstva dopouštějí při „porušení panen, vdov, obzvláště Pánu Bohu snoubených. [...] Poněvadž panenství a čistota porušená nemůže býti zase od žádného navracená.“³⁰⁹ Lomnický hodnotí panenství nad všechny věci viditelné na zemi. O panenství mluví jako o pokladu, který když se potratí, nelze jej zpět nabýt. Ani Pán Bůh nemůže ženě panenství vrátit. Každá panna poctivá je manželka Krista Pána, kdo ji tedy poskvrní, bude potrestán. Žena je skrze panenství blíže andělům. Sv. Jeroným tvrdí: „Kteří se (prej) nežení a nevdávají a čistoty těla i mysli ostříhají, jako anjelé Boží na zemi přebývají.“³¹⁰ Násilí páchané na pannách je veliký hřích, to dokazuje i pokuta, kterou dostal Sychem, syn Emora Hevejského, který Dynu, dceru Jakobovu, poskvrnil.³¹¹ Byl zabit i se svým otcem a „zbití jsou přitom všickni muži a město Sálem zkaženo, ovce, dobytky, osly, což po domích i po poli bylo, synové Jakobovi zhubili, děti a ženy z téhož města zjímali, pro násilné Dyny, panny, sestry své.“³¹² Ovšem pokud žena dospělá dobrovolně přijde o panenství, nejde o křivdu. Však ten, kdo ženu o panenství připravil, je povinen vzít si ji za manželku, nebo ji vdát a dát jí poctivé věno. Lomnický rodičům zde radí, aby na své dcerky pozor dávali a nenechávali jim svobodu: „Mládenci jsou desperati, / o vínek s ní budou

³⁰⁹ LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětinský rápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 41.

³¹⁰ Tamtéž, s. 95.

³¹¹ *Genesis 34* – V *Bibli* je příběh značně rozsáhlejší, Lomnický opět pouze ve zkratce pojedná o hlavní myšlence a vyvodí závěr.

³¹² LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětinský rápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 94–95.

hráti. / Vsadí proti němu duši, / vyloudíc jej, pryč ukluší. / Protož nechť doma pobejvá, / raději hrnků pomejvá.“³¹³

I k této problematice Lomnický připojuje exemplum, tentokráte o jednom rytíři, který poskvrnil pannu a připravil ji tak o poctivost a nadále s ní hřešil, až umřel. Ona se pak za něho modlila, plakala a chtěla vědět, jak se má na onom světě. Rytíř se jí tedy zjevil, ale mluvil hrozným hlasem, nohy mu zčernaly a na těle měl velkou žábu, která ho pevně svírala. Žena se ho ptala, proč musí takové ukrutné trápení snášet. Muž odvětil, že je to trest za zpívání světských a frejříských písní a hlavně za líbání, objímání a porušení panen. Žena se zalekla a v samotě dál žila a činila pokání.³¹⁴

Dále vkládá Lomnický exemplum o svatém poutníkovi Abrahamovi, kterému zemřel syn. Ten po sobě zanechal sedmiletou dceru Mariu, které se Abraham ujal. Ve svém domě na poušti ji nechal zavřít v jedné místnosti a srze jedno malé okýnko ji vyučoval žaltáři a jiným modlitbám a Písmům svatým. Ona děda svého dokonce chtěla v tom „předčítí a převýšití“. Abraham byl na svou vnučku pyšný a modlil se k Bohu, aby ji ochránil. Otec jí totiž odkázal velké jmění, Abraham se tedy obával, aby vnučka časem mamonu nepodlehla, a nesloužila tak více penězům než Pánu Bohu. Chtěl tomu předejít, proto se svolením vnučky nechal rozdat vše chudým lidem a sirotkům. Když Maria dospěla, začal ji pokoušet ďábel. Za Abrahamem chodil mnich, který při pohledu na jeho vnučku byl zasažen „Kupidovou střelou“. Chtěl s ní mluvit, ale Maria rok odmítala. Nakonec se však mnichovi podařilo Mariu obelhat, oklamat lahodnými slovy a ona otevřela dveře své komůrky. Sesmilnila s ním a přišla tak o panenství

³¹³ LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětinský řápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 100.

³¹⁴ Tamtéž, s. 100–101.

i o všechny další ctnosti. Hned toho litovala a přála si zemřít. Pociťovala, že vše, co činila před tím, bylo nyní zmařeno, před dědem se styděla. Utekla tedy do města, změnila si oblečení a v jedné obecní hospodě byla „ženou obecní“. Abraham měl ale vidění, že jeho vnučku obelhal ďábel, proto se začal usilovně modlit. V dalším vidění mu byla vnučka blíž. Uběhly však dva roky a ona vedla smilný a hanebný život. Abraham se to dozvěděl, poslal proto svého známého do města, aby vše vyzvěděl. Potom se ustrojil do rytířského oděvu, na hlavu si dal klobouk zakrývající i obličej, sedl na koně a jel za svou vnučkou. Vydal se tak bojovat proti ďáblu, aby vnučku mohl navrátit a obětovat Pánu Bohu. V oné hospodě se dal do řeči s hospodářem a vyptával se na krásnou mladici. Potom si ji za své peníze nechal poručit. Když k němu Maria přišla v oděvu nevěstčím, málem omdlel a žalostí umřel. Když pojedli, popili, pobavili se, začal s ní stařec šprýmovat a zahrávat. Ona jej začala objímat a líbat. V tom si rozpomenula na svou svatou a čistou minulost, začala plakat, vzdychat a bědovat. Hospodář se ulekl a začal se vyptávat, proč zrovna dnes po dvou letech má takové myšlenky. Ona odvětila, že kdyby před třemi lety zemřela, byla by šťastná a blahoslavená. Abraham se stále nechtěl prozradit, začal tedy s veselým tónem vyzvídat. Zaplatil u hospodáře společnou večeři a nedal na sobě vůbec znát, že dříve ani chleba do sytosti nejedl, natož aby jako nyní jedl maso. Když pojedli, stále nic netušící Marie ho pozvala do komory k tajnému milování. On ji následoval do pokoje, kde si sedl na postel a poprosil ji, aby zamkla dveře. Pak si sundal klobouk, začal plakat a vyptávat se, kdo jí to způsobil. Ona však plna bázně a studu mlčela. Abraham nepřestával, říkal jí, že její hřích na sebe vezme a učiní za ní pokání. Pokračoval až do půlnoci. Maria pak promluvila, prý nesmí pro stud a hanbu na něj pohledět a taky neví, jak se k Pánu Bohu po těch hříších modlit. Abraham ji znovu připomínal, že všechnu vinu vezme

na sebe, a také zmiňuje osud Maří Magdaleny, aby tak Mariu motivoval k očištění se od všech hříchů. Nakonec ji přemluvil a ona se pak modlila do svítání. Ráno se vydali domů a Maria se modlila, prosila za odpuštění, plakala a lkala. Chtěla seslat nějaké znamení, zda je jí odpuštěno. Pán Bůh ji vyslyšel, odpustil jí a dokázal jí to tím, že mnohé nemocné modlitbami uzdravovala a zdraví jim vyjednávala. To přilákalo zástupy lidí, za které se pak Maria modlila. Abraham s ní ještě deset let žil, poté umřel. Maria ho za padesát let následovala. Závěrem je opět ponaučení – bezbožné by se mělo napravovat, každý se musí vyhýbat smilstvu, cizoložstvu a ďábla a zlé lidi neposlouchat. A pokud už člověk v hřích upadne, nemá zoufat, ale obrátit se k Pánu Bohu, protože skrze pokání mohou být hříchy odpuštěny.³¹⁵

³¹⁵ LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětinský rápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 42–52.

Závěr

V této práci jsme se zaměřili na Šimona Lomnického z Budče, rozporuplnou osobnost české předbělohorské literatury, a na jeho dílo, zejména na mravněvýchovnou prózu, která, ač nebyla ve své době ničím neobvyklým, se od ostatních lišila svou rozsáhlostí, celistvostí a množstvím vložených exempl. Jelikož Lomnický žil a tvořil v době, která invenci zavrhovala, velkou část textu tvoří texty přejaté. Čerpal zejména z latinských kazatelských sbírek, ze sbírek kazatelských exempl, z *Bible* a často vkládal různá rčení, úsloví a výroky či citáty významných osobností. Další část textu ale tvoří i jeho četné aktualizace a komentáře, které dodávají textu určitou dynamiku. Biblický příběh tak v jeho podání nemusí být s *Písmem* vždy totožný.

Exempla Lomnický proměnil v působivá vyprávění plná humoru, která vnášejí do textu názornost, srozumitelnost a přesvědčivost. I sám Lomnický však přiznává jistou dávku podbízivosti skrze v té době velmi oblíbené příběhy. Užitá exempla náměty dokládají určité mravoučné a věroučné normy, Lomnický tedy vychovává jak v oblasti světské, tak i náboženské. Jeho názory jsou plně v souladu s přesvědčením církve i s dobovými morálními hodnotami. Naskýtá se nám tedy pohled na společenské ovzduší konce 16. století. Lomnický se neostýchá hodnotit aktuální stav společnosti, která je plná smilníků a hříšníků, a neopomíná také zmínit, že jeho spisy jsou v tomto směru velmi užitečné. Jeho cílem bylo zejména čtenáře varovat před nevhodným chováním a do jisté míry i posunout hranice dobové morálky. Spisy byly oblíbeny i u lidového čtenáře, jsou totiž psány prostým jazykem a jsou plné humoru. Na druhou

stranu však nutno podotknout, že mnohdy působí dramaticky, někdy až drasticky.

Z mravněvýchovného cyklu jsme pak blíže analyzovali *Kupidovu střelu*, jejímž ústředním motivem je právě vztah mezi mužem a ženou. Lomnický z těchto vztahů jasně uznává a podporuje manželství, dokonce zdůrazňuje, že manželku může mít muž za svůj život jen jednu a neměl by ji nikdy podvádět. Každý jiný vztah, ať už platonický nebo reálný, považuje v souladu s církví za hřích. Naopak kriticky se staví k incestu a zejména k sodomskému hříchu. Incest byl v raném novověku ještě častou záležitostí, to potvrzeno i v *Kupidově střele*. K tomuto hříchu se Lomnický staví dokonce přísněji než *Starý zákon*, kde je trestem „pouze“ vyhoštění ze společnosti, kdežto Lomnický volí nekompromisně smrt. Podle dobového úzu je však Bůh ten, kdo rozhoduje o způsobu a míře trestu, v tomto případě jsou to hříchy smrtelné. Negativní postoj k incestu dokládá i několika gradujícími exemplary, v nichž vystupují zvířata. Drasticky pak líčí tragický úděl dětí narozených z tohoto styku. Podotýká také, že incest není jen mezi pokrevním příbuzenstvem, ale může se vyskytnout i v duchovním svazku. Dále rozeznává několik podob sodomského hříchu, který považuje za hřích vůbec nejtěžší. Masivně pojatým jevem *Kupidovy střely* je pak pomsta a trest. Bůh spravedlivě trestá všechny hříchy, které jsou spáchány. Na mnohé hříšníky ale mnohdy čeká trest už i na tomto světě d'áblem, který jim (mnohdy ještě živým nebo právě umírajícím) láme krky, kroutí tělo atd. Barvitým popisováním těchto hrůzných následků chtěl Lomnický šokovat a odvést tak lidi od hříchu. Existuje však i naděje v podobě odpuštění.

Celkové vyznění *Kupidovy střely* je jasně vymezeno vůči ženám. Toto protiženské smýšlením však není ničím novým. Takový pohled na

ženy vychází už z antické kultury a je zakořeněn i v *Bibli*. Ženy jsou neopatrné, lehce oklamatelné a přemožitelné. Proto i ďábel si je spíše než muže vybírá za cíl. Ženy smilnicí a hřešící zde jasně převažují muže viníky. Lomnický nejčastěji pojednává o ženách cizoložnicích, o nevěstkách, o ženách svádějících a o babách svodnicích. Mužům Lomnický radí, aby se ženám zcela vyhýbali, žena totiž hřeší už i jen tím, že je krásná, čímž vlastně i nevědomky muže svádí. Muži vystupují většinou tedy v roli oběti, ovšem občas se vyskytnou i v roli hříšníka, a to i muži staří nebo svatí. Častým hříchem je připravení žen (i těch Bohu zaslíbených) o panenství. Lomnický hovoří otevřeně o sexu, což však v dané době nebylo nic výjimečného, to jsme předznamenalí už v kapitole *Dobové pojetí sexuality*. I v dnešní době je Lomnického dílo stále aktuální a má nám co předat. To dokazuje i nové vydání *Kupidovy střely* a *Dětinského řádku* v ediční řadě památek staré české literatury z roku 2000, kde jsou hlavními tématy nadčasová témata jako sexualita, výchova dětí a mezigenerační vztahy. Záleží však na každém čtenáři, zda bude knihu číst se záměrem poučení se, nebo (stejně jako mnozí Lomnického současníci) vnímat dílo jako zábavnou kuriózní četbu.

Seznam použitých zdrojů

Primární literatura

- LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětinský rápek*. Brno: Atlantis, 2000. ISBN 80-7108-216-3.

Sekundární literatura

- BALAJKA, Bohuš a kol. *Přehledné dějiny literatury 1*. Praha: SPN, 1970.
- BALBÍN, Bohuslav. *Krásy a bohatství České země*. Praha: Panorama, 1986.
- *Bible*. Písmo svaté Starého a Nového zákona. Ekumenický překlad. Praha: Ekumenická rada církví v ČSR, 1984.
- DÜLMEN, Richard van. *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.-18. století)*. Díl 1. Dům a jeho lidé. Praha: Argo, 1999.
- DVOŘÁK, Karel. *Soupis staročeských exempel*. Praha: Univerzita Karlova, 1978.
- FLAJŠHANS, Václav. *Písemnictví české slovem i obrazem od nejdávnějších dob až po naše časy*. Praha: Grosman a Svoboda. 1901.
- FORST, Vladimír a kol. *Lexikon české literatury*. 2. díl. Praha: Academia, 1993. ISBN 80-200-0469-6.
- GAŽI, Martin. Manýristická učebnice mravů, sexuologie, psychologie a vyprávění. *Souvislosti*. Praha: 2001, č. 1.
- HAVEL, Rudolf – OPELÍK, Jiří a kol. *Slovník českých spisovatelů*. Praha: Československý spisovatel, 1964.

- HOLOPÍRKOVÁ, Pavlína. *Mravněvýchovné spisy Šimona Lomnického z Budče*. Brno: 2007. Diplomová práce. Filosofická fakulta Masarykovy univerzity.
- HRABÁK, Josef – JEŘÁBEK, Dušan – TICHÁ, Zdeňka. *Průvodce po dějinách české literatury*, Praha: Orbis, 1976.
- JAKUBEC, Jan. *Dějiny literatury české*. I. díl, Od nejstarších dob do probuzení politického. Praha: Jan Laichter, 1911.
- *Jihočeské listy*. České Budějovice, 1905, roč. XI, č. 97.
- *Jihočeské listy*. České Budějovice, 1905, roč. XI, č. 99.
- JIREČEK, Josef. *Dějiny literatury české*. Díl I, Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. věku. Svazek I. Praha: Nákladem B. Tempského, 1875.
- KOPECKÝ, Milan. *Český humanismus*. Praha: Melantrich, 1988.
- KOVAŘÍK, Vladimír. *Literární toulky po Čechách*. Praha: Albatros, 1984.
- KRČ, Jakub. Kam ďábel nemůže, tak babu pošle. *Souvislosti* [online]. Praha: 1997, č. 2 [cit. 2014-04-17]. Dostupné z: <http://www.souvislosti.cz/101/stich.html>
- KRČ, Jakub. Malý portrét Šimona Lomnického z Budče. In LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětský řápek*. Brno: Atlantis, 2000. ISBN 80-7108-216-3.
- Literární archiv Památníku národního písemnictví Praha, fond Čapek František M., výstřižky, Šimon Lomnický z Budče – články o jeho životě a díle, 1907.
- MENCLOVÁ, Věra a kol. *Slovník českých spisovatelů*. Praha: Libri, 2000. ISBN 80-7277-007-1.

- *Masarykův slovník naučný*. Díl IV. Lidová encyklopedie všeobecných vědomostí. Praha: Československý kompas, 1929.
- MOCNÁ, Dagmar – PETERKA, Josef a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004. ISBN 80-7185-669-X.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan. *Dějiny české literatury*. I. díl. Praha: 1959, Československá akademie věd.
- MÜLLER, Karel. Některé příběhy, které se staly v Třeboni aneb na panství Třeboňském: Zpráva o pohřbu Petra Voka z Rosenberka. *Časopis Musea Království českého*. Praha, 1858.
- *Národní politika*. Praha, 1907, roč. XXV, č. 223.
- NOVÁK, Arne. *Stručné dějiny literatury české*. Olomouc: R. Promberger: 1946.
- *Ottův slovník naučný*. 6. díl. Praha: J. Otto, 1900.
- *Ottův slovník naučný nové doby*. Dodatky k velikému Ottovu slovníku naučnému. Díl 3., sv. 2. Praha: J. Otto, 1935.
- PÁTKOVÁ, Lucie. *K zobrazení žen ve vybrané mravokárné próze Šimona Lomnického z Budče*. Brno, 2011. Diplomová práce. Filosofická fakulta Masarykovy univerzity.
- PETRŮ, Eduard. *Vývoj českého exempla v době předhusitské*. Praha: SPN, 1966.
- PRAŽÁK, Emil. O mravně výchovné próze Šimona Lomnického. In *Příspěvky k dějinám starší české literatury*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1958.
- PRAŽÁK, Emil. *Šimon Ptocheus Lomnický a otázka jeho zjevu: příspěvky k dějinám literatury doby rudolfínské*. Praha, 1950. Disertační práce. Filosofická fakulta Univerzity Karlovy. (Práce je uložena v Moravské zemské knihovně v Brně; trvalý odkaz na titul:

https://aleph.mzk.cz:443/F?func=direct&doc_number=000642759&local_base=MZK01&format=999.)

- RIEGER, František Ladislav. *Slovník naučný*. 4. díl. Praha: 1865, I. L. Kober.
- RISS, Josef. Šimon Lomnický z Budče. *Časopis Musea Království českého*. Praha: 1863, roč. 37.
- STICH, Alexandr. Kupido, incest a pomsta (Něco o Šimonovi Lomnickém z Budče). *Souvislosti* [online]. Praha: 2001, č. 1 [cit. 2014-04-17]. Dostupné z: <http://www.souvislosti.cz/101/stich.html>
- SVÁTEK, Josef. Šimon Lomnický z Budče, jeho věk a literární působení. *Časopis Musea Království českého*. Praha: 1860, roč. 34.
- ŠŤASTNÝ, Radko. *Čeští spisovatelé deseti století*. Praha: HQ Kontakt, 2001. ISBN 80-903071-0-8.
- TICHÁ, Zdeňka. *Cesta starší české literatury*. Praha: Panorama, 1984.
- TRUHLÁŘ, Antonín – HRDINA, Karel a kol. *Rukověť humanistického básnictví (v Čechách a na Moravě)*. 3. díl, K-M. Praha: Academia, 1969.
- VAŠICA, Josef. *České literární baroko*. Praha: Vyšehrad, 1938.
- VLČEK, Jaroslav. *Dějiny české literatury I*. Praha: Československý spisovatel, 1951.
- VOIT, Petr. *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravněvychovné prózy*. Praha: Karolinum, 1991.

Přílohy

Příloha č. 1 – Portrét Šimona Lomnického z Budče³¹⁶

³¹⁶ Literární archiv Památníku národního písemnictví Praha, fond Čapek František M., výstřižky, Šimon Lomnický z Budče – články o jeho životě a díle, 1907, s. 585.

Příloha č. 2 – Vyobrazení Šimona Lomnického z Budče jako žebráka na Karlově mostě³¹⁷

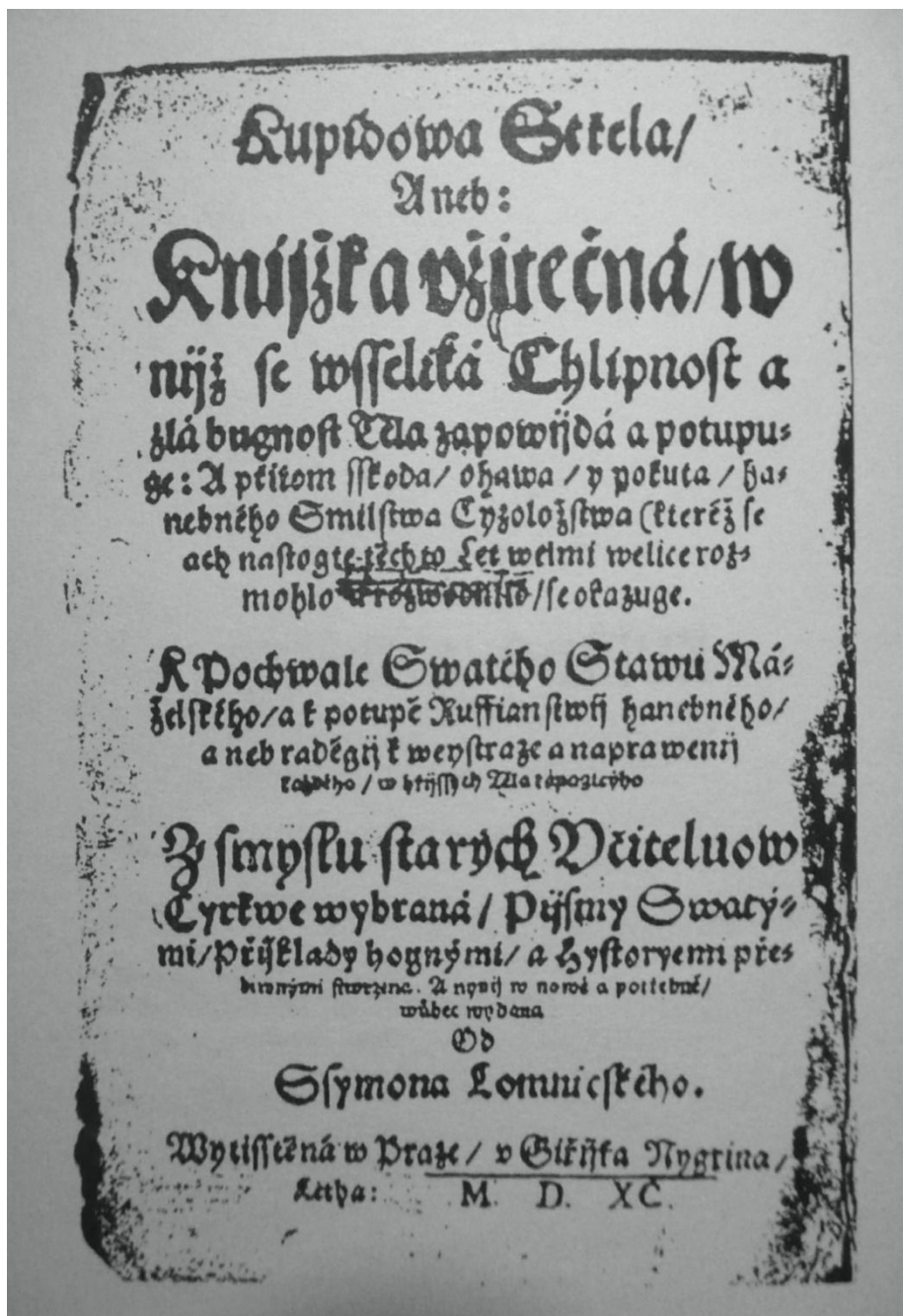

³¹⁷ Literární archiv Památníku národního písemnictví Praha, fond Čapek František M., výstřižky, Šimon Lomnický z Budče – články o jeho životě a díle, 1907, s. 585.

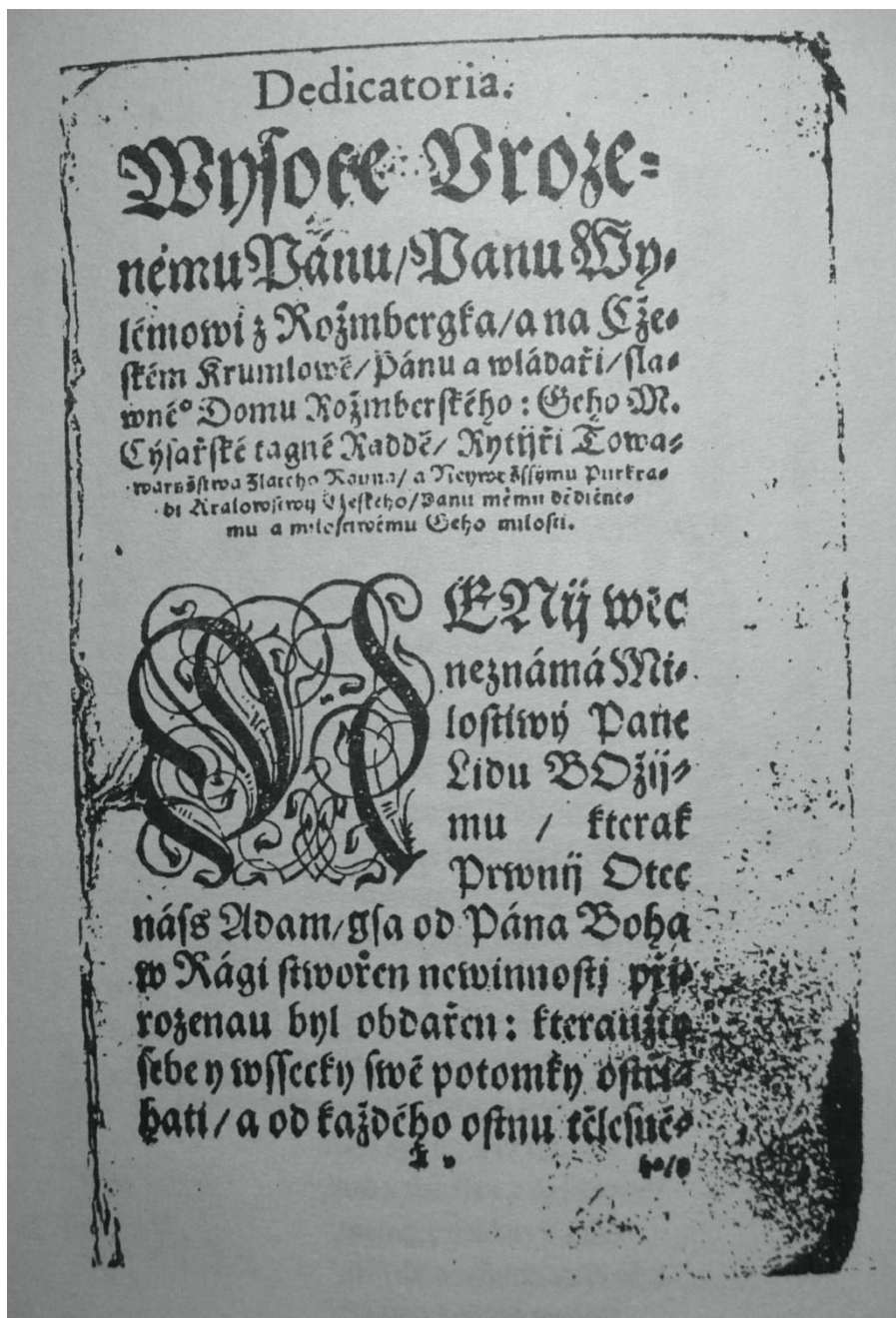
Příloha č. 3 – Dům v Ševětíně s pamětní deskou Šimona Lomnického z Budče³¹⁸

³¹⁸ Literární archiv Památníku národního písemnictví Praha, fond Čapek František M., výstřižky, Šimon Lomnický z Budče – články o jeho životě a díle, 1907, s. 585.

³¹⁹ LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidowa střela, Dětský rápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 6.

³²⁰ LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon. *Kupidova střela, Dětský rápek*. Brno: Atlantis, 2000, s. 16.

Abstrakt

V této diplomové práci je pojednáno o životě a díle předbělohorského básníka, prozaika a dramatika Šimona Lomnického z Budče s přihlédnutím k dobové kritice. Blíže je představen jeho mravněvýchovný cyklus, zejména spis *Kupidova střela*, jehož ústředním motivem je právě vztah mezi mužem a ženou. S ohledem na Lomnického časté užívání exemplum, je pojem vymezen, následně je podán stručný historický vývoj exempla. Dále se práce věnuje exemplům v kontextu právě mravněvýchovného cyklu. Klíčová kapitola *Pojetí vztahů mezi mužem a ženou* zobrazuje Lomnického koncepci manželství, incestu, sodomského hříchu a také pomsty. V rámci této kapitoly podáváme typologii mužských a ženských postav, které se v *Kupidově střele* vyskytují.

This diploma thesis deals with life and work of a pre-White Mountain period poet, prosaist and dramatist Šimon Lomnický of Budeč, taking the period criticism into account. The thesis focuses on his ethical series, especially the work *Kupidova střela*, whose central motive is the relationship between a man and a woman. With regard to Lomnický's frequent use of exempla, this term is defined, along with the brief historical development of exemplum. Next the thesis deals with the exemplum in the context of the given ethical series. The key chapter called *The Approach to Relationships between Man and Woman* depicts Lomnický's conception of marriage, incest, sodomic sin and a revenge as well. Within this chapter the typology of men's and women's characters is given, those who appear in *Kupidova střela*.

Klíčová slova: mravněvýchovná próza, Šimon Lomnický z Budče, exemplum, muž, žena, vztahy

Key words: ethical prose, Šimon Lomnický of Budeč, exemplum, man, woman, relationships